

MERE-, JÄRVE- JA JÕEKARI

I. ANDMED

1.–11. Ei ole folkloorijuhile tuttav

1. ERA II 37, 135 (63) < Jõhvi khk, Järve v, Järve k < Jõhvi khk, Järve v, Valaste k – Rudolf Põldmäe < Mari Juhkov, 74 a (1931);
2. ERA II 37, 157 (33) < Jõhvi khk, Järve v, Valaste k, Männi t – Rudolf Põldmäe < Taavet Mänd, 82 a (1931);
3. ERA II 37, 273 (46) < Jõhvi khk, Voka v, Toila-Männiku k, Aruvalla t – Rudolf Põldmäe < Mari Aruvald, 78 a (1931);
4. ERA II 28, 158 (21) < Lüganuse khk, Püssi v, Kestla k, Tõnismaa t – Rudolf Põldmäe < Maarja Tamm, 74 a (1930);
5. ERA II 18, 464 (1) < Harju-Jaani khk, Kadakaotsa k, Sipelga t < Harju-Jaani khk, Perila k, Mäesepa t – Rudolf Põldmäe < Kai Silberg, 85 a (1929);
6. KKI 7, 280 (11) < Kihnu khk, Lemsi k, Saaru t – Richard Viidalepp < Jakob Köster, s. 1890 (1948);
7. ERA II 55, 601 (47) < Martna khk, Lähtru v, Kirna k, Madise t < Vigala khk, Vana-Vigala v – Rudolf Põldmäe < Madis Alev, 81 a (1932),
8. ERA II 55, 713 (10) < Martna khk, Martna v, Rannamõisa-Oonga k, Matsi s < Martna khk, Martna v, Rõude k – Rudolf Põldmäe < Mari Põlten, 69 a (1932);
9. ERA II 55, 314 (21) < Ridala khk, Asuküla v, Kolu k, Krabi t < Ridala khk, Sinalepa v, Kolila k – Rudolf Põldmäe < Mihkel Krabi, 79 a (1932),
10. ERA II 34, 396 (1) < Varbla khk – Oskar Loorits < naised vaestemajas (1932),
11. ERA II 8, 114 (2) < Püha khk, Kailuka k – Mihkel Tooms < Miina Allik, snd 1850 (1928)

II. VÄLIMUS, ISELOOMUSTUS

12.

Inimesed on ka metsas elamas nagu meilgi. Ma nägin pildid olid laadal. Üks oli koleda suure ninaga, lõug oli veike. Nõna oli nägu, silmad olid ka seal peal. Teise nägu oli kole lai.

Meres peab ka kõik loomad olema nagu maa peal. Inimesed ka seal.

Hülge öeldakse olemagi inimese sugu.

ERA II 28, 198 (30) < Lüganuse khk, Püssi v, Kestla-Aho k, Mannimaa t – Rudolf Põldmäe < Jaan Mannimaa, 77 a (1930)

13.

Muinasjutud võivad olla merelehmad, usuga ei räägi enam ükski merelehmä-jutte. Peris harilikud lehmad, olid sinikat karva. Kui palju see nüüd oli. Ühel ikka oli olnud, kangesti hääd seltsi lehmad, pidanud seda seltsi.

RKM II 10, 179 (2) < Kihnu khk, Lemsik – Paul Ariste < Pulli talu peremees, 59 a (1933)

14.

Peale katku käin merelehmad. Põdra sarvete moodi sarved oln, isi sinist karva. Kui inimesed vaatama tuln, läin jälle merre tagatsi.

ERA II 16, 344 (6) < Kihnu khk, Rootsi k, Põlde t – Herbert Tampere < Madli Vesik, 65 a (1929)

15.

Üks puõlpime Ruõtsikülä naenõ lüpsn Piälrandas kogõmata oma lehmä pähä merelehmä ää. Suan terve sangu (= lüpsiku)täve piimä.

ERA II 58, 653 (8) < Kihnu khk, Kihnu v, Sääre k – Theodor Saar < Mihkel Leas, snd 1872 (1932)

16.

Meie nägime Valgõmere suus merelehmä piä vee piäl. Punast karva olid, sarvõd olid piäs. Kiegi olõss ennemä siokõst luõma näin.

ERA II 79, 443 (4) < Kihnu khk, Kihnu v, Rootsi k – Theodor Saar < Jaan Uuetoa, snd 1859 (1934)

17.

Meres ollõ meresigu ning -lehmi ning.

ERA II 133, 121 (2) < Kihnu khk, Kihnu v, Lemsik – Theodor Saar < Mari Tapp, s. 1871 (1935)

18.

Hallid loomad piavad meriveissed olema.

ERA II 1, 720 (3) < Emmaste khk, Nõmme k – Paul Ariste < Liisu Kalju, 70 a, kaasa aitas Mariie Viitra (1928)

19.

Nad ütlevad, et meres peavad olema kõik samad loomad, mis maa pääl.

E 60175 (17) < Noarootsi khk, Paslepa k – Paul Ariste < Johan Timmerman, 68 a (1927)

20.

Meres on ka lehmad. Tulnud metsa sööma. Neid lastud püssiga. Naid süüakse ju, või ei tea mis rasvast tehtud.

E (18) < Noarootsi khk, Hosby k < Ridala khk – Paul Ariste < Juhan Kiisk, 66 a (1927)

21.

Räägitakse, et on mereinimesed.

Merekoer piab ka olema, väike karvane elajas.

Meresigu on meil siin ka. Auk on pia pial, rasv on kallis.

Merehobused on ka.

E 60451/2 (37) < Noarootsi khk, Vööla k – Paul Ariste < Madis Adaman, 75 a (1927)

22.

Hallid lehmad o ikka mereloomade sugu, on hiad lüpsilehmad – nee põle sandid lehmad.

ERA II 1, 512 (5) < Pühalepa khk, Keremaa k – Paul Ariste < Peeter Fried, 73 a, Mare Fried, 70 a (1928)

23.

Sedavisi küll on oln – mina pole seda küll näind, et merest on tulnud hallid lehmad ja saand seda seltsi.

ERA II 1, 593 (3) < Reigi khk, Kauste k – Paul Ariste < Anna Nigul, 84 a (1928)

24.

Kae, kes too olli? Tullu soldanist koju, rääknu: “Merest tõusnu üles üks lehm ja üks pull, otsaesine ollu väega lai...”

ERA II 63, 146 (439) < Põlva khk, Karilatsi v, Karilatsi k – Richard Viidebaum < Ann Pilberg, snd 1858 (1933)

2.1. MEREPELLI JÄRELTULIJAD

25.

Sõrves olle merest see sugu jäänd. Vesihallid, nee olle merilehmade pojad ja pullid. Niisammu vanade inimeste käest. Hülgest olle lehm kohkund ja sellest olle see sugu tulnd. Hüljes olle merest randas olnd ja siis lehm olle kohkund ja sellest olle see sugu, teist moodi luudega ka. (Naine seletab, et kohkumisest ei tule mingit sugu. Mees vastu: no kui ei jää, siis ma võin sulle selle sõna ütelda kah.)

Maatõugu on rusked.

Nee hüitakse hollandi tõugu, halli ja laia konti.

ERA II 34, 183/4 (26) < Karja khk, Pärsamaa v, Linnaka k – Oskar Loorits < Miina Tuts, 60 a; Mart Tuts, 60 a (1931)

26.

Vana Tammigu Mihkel rääkis. Pidula möisa kari olnd mere ääres. Merest tulnd üks hall pull ning võttend lehma oma võimu ala. Tulnud koju ja homigu läind karjaga tagasi. Nüid see lehm toond halli vasika. Mihkel oli selle halli vasika ärä ostend.

ERA II 164, 396/7 (10) < Kihelkonna khk, Lümända v, Atla k, Kuusiku t < Kihelkonna khk, Vedruka k – Linda Köögardal < Peeter Kokk, 67 a (1937)

27.

Siin Teesu rannas oli küll kari merest välja tulnd. Keik olnd hallikirju. Lehmaind läind säält kautu. Üks pull hakkand lehma innaga järgi ning oli lehma juures käind ka ära, aga siis pand merese ja oli kadund. Aga sellel lehmäl oli tulnd hallikirju poeg. Sest on hallikirjude sugu siia Saaremaale tulnd.

ERA II 164, 466 (9) < Kihelkonna khk, Lümända v, Liivaküla k, Kusta t < Kihelkonna khk, Võduka k – Linda Köögardal < Mihkel Koka, 75 a (1937)

2.2. MEREKARU

28.

Merekaru jälle meres – ei tohi mennä.

ERA II 16, 319 (4) < Kihnu khk, Lina k, Palu t – Herbert Tampere < Irina Vesik, 60 a (1929)

2.3. HIRV

29.

Viilehm – tuu om hirv. (Teised nimetused võõrad.)

ERA II 160, 482 (9) < Vastseliina khk, Vastseliina al – Ija Daniel < Katri Pilt, snd 1864 (1937)

2.4. HÜLJES

30.

Hülge oli ükskord ammund siin Triigi lõukas (lahes). Ema kõneles.

Sääl Pammana pool küla väljal ükskord oli merest pull tulnd, meresõnniks oli teda hütud, mis loom ta oli, hülge või, ja see oli ha'l olnd ja sest ajast olla sääl halli tõugu lehmad.

ERA II 34, 175 (28) < Karja khk, Leisi v, Oitme k – Oskar Loorits < Mihkel Männik, snd 1874 (1931)

2.5. MERESAARMAS

31.

Mereinimesed piavad olema ja metsinimesed. Mõnel maal on loomad, mis tulevad inimestele kallale. Ma leikasin roogu. Must elajas tuli. Pikk, kange pikk saba oli.

Vesi oli ka järsku kange suur.

Kargas klock, klock. Tuli veest velja mu roogude piale. Pidi kuri loom olema, meresaarmas või ilmus. Mu kallale ei tulnud.

E 60128 (10) < Noarootsi khk, Skodanäs – Paul Ariste < Leenu Vainu, 71 a (1927)

2.6. HÜÜP

32.

Merelehmad. Merelehmad on ambujad linnud. Nad elavad mere ääres pilliroos. Kui merelehm ammub, siis tuleb midagi muudatust, kas ilmad lähevad teisuguseks või juhtub midagi muud sarnast muudatust.

E, StK 42, 8 (8) < Põide khk, Muhu khk – Vassel Noot (1927)

33.

Merilehmad — merihärjad

Merilehmad ja merihärjad esinevad Muhus kõrvustikku ühesuguses tähenduses. Kord tarvitatakse merilehm, kord jälle merihärg, kuid mõlemaid nimetusi eriolevustele kuuluvatena ei tunta.

Merilehmaks *resp.* merihärjaks peavad mõned üht vee-elukat, kes arvatakse just pilliroos elutsevat. Vahetevahel tõstab merilehm *resp.* merihärg pea veest välja ja teeb härjatalist kisa või õigemine abumist-möirgamist.

Merilehma *resp.* merihärga peavad mõned jälle linnuks, kes ikkagi arvatakse pilliroos elutsevat.

Märkus. Merilehma *resp.* merihärga tarvitatakse Muhu saare lõunapoolseis külades sõimunimeks. Nimelt sõimatakse hoolimatuid ja ükskõikseid inimesi merihärgadeks ja merilehmadeks.

E 58802 < Muhu khk – Vassel Noot (1926)

2.7. KALAD

34.

Merihärjad ikki kutsuti sehaksed kalakotakad. Vähiksed ollid.

Kotakal eri täh[endust] ei ole (üleskirjutaja märkus).

ERA II 34, 128 (14) < Muhu khk, Hellamaa v, Hellamaa k < Muhu khk, Hellamaa v, Lalli k – Oskar Loorits < Agrippina Mäe, 54 a (1931)

2.8. Kivid

35.

Merekari on kivid, kõrgemad kohad mere sees, kus kalad käivad kudemas.

ERA II 38, 628 (25) < Vaivara khk, Peetri v, Udria vaestemaja < Jõhvi khk, Järve v, Ontika k – Rudolf Põldmäe < Jaagop Vilks, 71 a (1931)

2.9. KUMMITUSED

36.

Veeral maal peavad olema lehmad meres. Seal on vee ala jäänd, siis kummitavad. Tuli on purskand üles, sinna on jooksnud meri asemele, see on ajalugude sees. Näitab vahel, see on nende vaimu kummitused; seda ei ole meil.

ERA II 114, 388 (55) < Kuusalu khk, Kolga v, Leesi k, Ranna t – Rudolf Põldmäe < Jüri Sandmann (Ranna-Jürg), 84 a (1935)

III. MEREKARJA TEGEVUSED

3.1. MEREKARI TULEB KALDALE

37.

...Ta jään magama, ärkas üles, nägi et loomakari sõi seal, karjane juures koa, kõik oln hallid loomad puha, ta tõus üles, korruga summ! – kõik merese, – need pidid olema vaarao loomad, inimeste loomad kõik meres. – Ei pea kallale tungima.

ERA II 70, 69/71 (4) < Kullamaa khk, Koluvvere-Kalju v, Väike-Kalju k, Raba saun < Varbla khk, Varbla v, Saulepi k- Alfred Samet < Mart Kopelmann, 68 a (1934)

38.

Küll olen kuulnud, et oli merelehmi. Merelehmad tulnud ja läinud jälle meresse tagasi.

E 60179 (2) < Noarootsi khk – Paul Ariste < Andrus Greisman, 63 a (1927)

39.

Mu ema rääkis, et kari oln Röögu niitis. Senna Röögu niidi alla tuln merekari sööma. Karjane, naisterahvas, kudand vardu. Maaloomad läin senna merekarja sekka. Pullid oln ka. Nee jätnud sugu. Merekari kadun ära, naine kadun ka. Sest saan halli selts maale. Jah naine istun sääl, varraste kott käävarre pääl.

ERA II 1, 552 (11) < Pühalepa khk, Kuri k – Paul Ariste < Aet Telk, 78 a (1928)

40.

Tinkamäel – see on üks rootsikeelne nimi – näind, et lehm tulnud merest välja. Tüdruk lüpsnud ja pärast pälistand pääd.

Kutsund lehma:

“Kut kut, bruna, ap link. Skota runa.”

Siis läks merre.

ERA II 1, 709/10 (58) < Reigi khk, Rootsi k, Mikaste-Kristi t – Paul Ariste < Juhan Beekmann, 62 a (1928)

41.

Meres loomad ka, hallid loomad oo. Keivad koa vahest maal, nõnna kas rohtu võtmas. Enne on nähtud, et keind merest väljas söömas. On jälle meresse tagasi läind.

ERA II 55, 94 (5) < Ridala khk, Sinalepa v, Kiideva k, Päärna t – Rudolf Põldmäe < Jaan Laurmann, 84 a (1932)

42.

Maasi mere ääres söödud üksvahe mõisa heinamaalt kõik rohi ära. Keegi ei teadnud, kes seda sõi. Kord näinud keegi vana naine, et merest tulnud suur kari loomi maale mõisa heinamaale, väikesed inimesed suurte piitsadega karjastena järel. Kui kari oli juba hulk aega söönud, kerkinud merest välja üks inimese kogu, lehvitanud piitsaga ja hüüdnud:

“Kiirak, aja kari koju!” kohe läinud kari merde tagasi.

E 57096 (5) < Karja, Pärsamaa v., Räägi k. – V. Kl Lauren < Juhan ja Liina Ratas (1926), Loorits, Endis-Eesti elu-olu I.

43.

Merelehmad rsp. -pullid, sõnnid.

Saaremaal Karja kih[elkonnas] olen kuulnud merelehmadest ainult kih[elkonna] ühes mereäärses külas – Rammanal.

Mõnikord tulnud merest välja sinihallid lehmad, keda tüdrukud käinud lüpsmas.

Enam räägitakse aga meresõnnidest, kes merest kaldal olevase külakarja tunginud, sääli lehmad sugutanud ja tagasi merre läinud. Sugutud lehmad toonud vesihallid vasikad. Sellest tekkindki sinihallide veiste tõug Saaremaal.

E 58803 < Karja khk – Gustav Ränk (1926)

44.

Merilehmi olla vanasti vahest nähtud üksikul meresaarel Paelaidus rohtu söömas. Neil olnud karjaseks hall vanamees ja ka lehmad ise olnud halli karva, nn vesihallid. Kui inimene lähenend, siis vanamees hõigand oma karjale midagi ja lehmad ühes karjasega põgenend lainetesse.

ERA II 57, 139 (2) < Põide khk, Laimjala v, Saare k – Aleksei Rand < isalt, snd 1849 (1932)

45.

Suarõs (kohanimi Kihnus) oln ühekorra kaks merelehmä mäel.

ERA II 58, 379 (53) < Kihnu khk, Kihnu v, Lemsi k – Theodor Saar < Liis Alas, 82 a (1932)

46.

Mia käösi Piälrandas (kohanimi Kihnus) lehmi juõtmas. Suur laenõ tuli lobinaga mäele. Eläjäd suass juõdudki, tõssid piäd. Üks nao lehmä muõdi hal'l luõm paistis veest, nägi mio ning püeris tahakohe.

Ennemä nähtüd paegal (= tihti) meres sioksi luõmu. Kartsid inimesi ning käösid siäl mäel, ku-mtõ inimesi olõss.

ERA II 58, 379 (56) < Kihnu khk, Kihnu v, Mõisa k – Theodor Saar < Madli Oad, 81 a (1932)

47.

Üks suan ühekorra kaks hal'li lehmä merest käde. Mioksõ riistaga alla läin, selle täve suan piimä.

ERA II 58, 471 (141) < Kihnu khk, Kihnu v, Sääre k – Theodor Saar < Mihkel Oad, snd 1867 (1932)

48.

Koksi Tutt näin Piälrandas, et merelehmäd magan rava (= kari) piäl. Kui ligemäle suan, siis läin mere iest ää.

ERA II 58, 655 (11) < Kihnu khk, Kihnu v, Sääre k – Theodor Saar < Jüri Loob, snd 1847 (1932)

49.

Pillitaha tuln ühekorra merelehm mäele. Ette paelu ann piimä. Viimes jäen piim ikka vähämäs.

ERA II 59, 535 (1) < Kihnu khk, Kihnu v, Lemsi k – Theodor Saar < Madli Sutt, snd 1876 (1933)

50.

Ükskord tuln merelehmäd Piäleranda mäele. Nendel oln väga suured udarad ja igaüks, kes läinud lehmi lüpsma, saanud sangutäve piimä. Viimaks kadun lehmäd ää ja keegi ei tea, kuhu lehmäd läksid.

ERA II 235, 216 (31) < Kihnu khk, Kihnu v, Lina k – Mihkel Loob, Kihnu algkooli õpilane < Liis Laane, 73 a (1939)

51.

Kuultud on et tulnud ükskord mäele Pitkämä otsa. Üks juõsn ää karjatsõ kääst, üks juõsn määle, ühe suan käde. Ikke igäveste jään, siddast ollõ tõug suand mua pääle.

RKM II 10, 163 (6) < Kihnu khk – Paul Ariste (1933)

52.

M e r e l e h m a d

Merest käinud vanasti hallid härjad ja lehmäd väljas, kolistanud maja ümber, joonud künast loomadele valmis pandud vee ära. Kõik praegused hallid lehmäd olla nende järeltulijad.

E X 27 (128) < Tõstamaa khk – Matthias Johann Eisen < Linda Antje (?)

53.

Vanaste tuln Olevi nuka juures vesihall sõnn ja lehm merest välla ja hakan mürama ja kaapin ja tuln mede karja sekka.

AES, MT 57, 33 < Tõstamaa khk, Koti k, Järve vanadekodu – Henrik Seppik < Liisa Mäekask, 55 a (1928)

3.2. MEREKARJA ENDALE SAAMISE VÕTTED

54.

Merilehmad

Vanasti ei ole meie maal halle ega merekarva sinakaid lehmi olnud. Mõni kord tulnud aga merest randa niisuguseid lehmi sööma rohtu. Mõnigi mees oleks meeleldi enesel niisuguseid lehmi näinud. Pöördud targa poole. Tark osanud oma lausumisega merilehmad tagasimekul merde takistada. Sellest ajast peale jäänud merilehmade tõug kuivale maale.

E 8° XII, 100 (318) < Tallinna l – Matthias Johann Eisen < a Kivi, kunstnik (1932–1933)

55.

Merest tuln hallid veised välja. Kui raudas kingega (kingad, millel rauad all) inime saan mere poolt vasta, siis põle tagasi saan, siis jeen moole (moale) teiste loomade sekka.

ERA II 1, 526 (2) < Pühalepa khk, Kuri k – Paul Ariste < Liisu Poola, 70 a (1928)

56.

Hallid lambad ja hallid veised on merest tulnud, kui keegi raudus kingadega mere poolt karja läbi saab minna, siis jääb kari maale.

ERA II 9, 13 (1) < Pühalepa khk, Kärkla al. – Meinhard Meiusi < Liisu Poola, Leena Kaum (1928)

57.

Va Tuti eit reakis, et kolm sinist-halli merelehma old, käin maal. Puhastan maal ja läin jälle. Kui oleks jäl'led ümber saan, põleks änam tagasi saan.

ERA II 16, 342 (8) < Kihnu khk, Kihnu v, Lemsi k – Herbert Tampere < Vanamees (1929)

58.

Kui merelehmäle inime oma jäljed ümber suajõ, siis suajõmtõ lehm enäm mere tahakohe minnä. Juagul suadud ühekorra sinine merelehm Pialtrannast.

ERA II 58, 365 (34) < Kihnu khk, Kihnu v, Lemsi k – Theodor Saar < Mari Rand, 80 a (1932)

3.3. MEREKARI LÄHEB TAGASI VETTE

59.

Näkineiu Rohukaril

Kolga rannas Virve küla juures meres asub Rohukari. Vanasti kasvanud karil veel rohtu, mida praegu vanad inimesed mäletavad.

Rohukaril istund näkineiu ja kammind pääd. Must lehm söönd juures.

Näkineiu lauland:

“Tpruuti lehma leerulane!”

Kui lehm saand kohu täüs, mennüd molemad mere, lehm ees, tütrik järel.

(Jutustaja olla need kuulnud oma vanemait, kuid arvab, et mõni võib olla ka raamatuist loetud.)

ERA II 57, 259 (18) < Kuusalu khk, Kolga v, Virve k < Kuusalu khk, Kolga v, Tapurla k – Karl Biider < Maria Tamberg (Saltström), snd 1856 (1932)

60.

Üks karjane olnud ühel päeval suure mere ääres ja hoidnud karja. Äkki jäänud karjane magama. Kui ta ärganud, olnud suur valge lehm teiste juures. Õhtul, kui karjane ajanud lehmad koju, tulnud ka see lehm kaasa. Kodus olnud kõikide imestus suur, kui nähtud suurt valged lehma karja juures.

Perenaine kohe küsima:

“Kust see tuli?”

Poiss seletanud, et ta jäänud magama, ja kui üles ärganud, olnud see võõras lehm karja juures. Perenaine lüpsnud ka võõra lehma ära ja vaata imet, lehm andis kõige rohkem piima. Perenaine teinud mandist võid ja juustu. Iga päev käinud see päev karjamaal. Ja niimoodi kuni üks aasta. Jaanilaupäeval olnud karjane jälle säääl ja lehm läinud suure jooksuga mere tagasi, ei tulnud enam karja juurde. Vaid iga jaanilaupäeval on neid säääl näha. Kui mõni neid kinni tahab püüda, jooksevad nad merre tagasi.

ERA II 110, 252/3 (5) < Kuusalu khk, Kõnnu v, Viinistu k – Ida Piibeman, Viinistu algkooli õpilane < Härmiine Piibeman, 16 a (1935)

61.

Merelehm ad

Ükskord juhtund sarnane asi, et merest tulnud välja lehmad. Olnud oma värvi poollest vesihallid.

Üks rannaäärne peremees võtnud omaks karjaks ja hakand nende imelikkude merelehmade eest hoolitsema.

Ja see hoolitsemine polnud asjate, sest lehmad olnud väga hääd lehmad, seisnud ilusad prisked ja annud palju piima, hääd piima, rammusat piima.

Aastate jooksul sigind neist lemadest kari ja olnud paremaid kogu ümbruskonnas.

Aegade kestes jäänd üks lemadest vanaks ja pole peremehe meelest enam nii hääd olnud kui teised tema nooremad kaaslased.

Ühel hommikul ütelnud peremees oma naisele, kui nad lehmad laudast välja karjamaale lasid:

“Homme tapame vana lehma ära! Hakkab juba vanaks jääma ja on ju meil nooremaid küll nii palju, et neist liigagi jätkub.”

Ütelnud seda lehmade kuuldes ja vanagi lehm kuulis seda. Peremees pole osand arvata, et lehmad tema nõust ja jutust aru saavad, kuid järgmisel hommikul olnud kogu kari kadund – olid peremehe nõust kuuldes tagasi merre läind ja peremehel ei jäänd enam ühtegi lehma.

E, StK 43, 148/50 (2) < Jämaja khk, Lööpõllu k – Mihkel Tooms < Edgar Kokk (1927)

3.4. MEREKARJA PÜÜDJA UPUB

62.

Saarnuki laiu juures olnud see juhtumine. Sääl on üksainus talu. Sääl olnud kaks venda omavahel riius. Teine nendest olnud vaikne ja vaga mees. Teine tahtnud teist kohast välja kihutada. Kord läind vagane vend hülgeid püüdma. Mere ääres olnud suur kari halle loomi. Olnud võõras kari. Loomad olnud vaiksed ja taltsad. Vend ajand loomad koju. Saand teise venna juure.

See küsind: “Kust sa need loomad said?” – “Pidin minema hülgejahile. Leidsin mere äärest loomad, ajasin koju.”

Vend küsind: “Kas veel oli?” – “Jah oli suur kari. Mulle aitab sellest küll toita ja lüpsta.”

Vend ja isa ütelnud: “Sa ikka hull oled. Molkus, ajand kõik koju.”

Isa ja teine vend läksid teisi loomi ajama.

“Kuidas sa kätte said?” – “Ma läksin kotti ja heitsin. Kuulsin pladinat. Tegin koti suu lahti, nägin karja ja ajasin koju.”

Isa olnud pääihnus. See ütelnud: “Oot, ma lähen vette ja ajan välja”.

Vend lasknud isa kotiga vette. Habe teind veel pull! pull!

Vend ütelnud: “Olgu pullid või lehmad, aja aga välja.”

Võtnud natukese aja pärast isa välja – isa surnud.

See halli seltsi kari olevat praegugi Saarnukis alles. Ma siis kuulsin, kui olin koolipoiss.

ERA II 1, 606/12 (8) < Reigi khk, Kauste k – Paul Ariste < Juhan Tikerpuu, 66 a (1928)

3.5. MEREKARI SATUB VÕRKU VÕI ÕNGE OTSA

63.

Merevasikas

Ja Saaremaal ühed vanad naised lasksid omad lestavõrgud kord merelahte ja läksid neid võrkusid välja tooma, ja nende võrkuse oli üks merevasikas läind. Naised tiriivad ja tiriivad ja saavad nägema, et vasikas on võrkude sisse mässind ja kohkuvad sest ärä. Lähtvad maale mehi omale abiks tooma, et vasika välja võtvad, ja tulavad, hakkavad välja keskuma. Põle enam – vasikas on välja(lä) pääsud. Jääb sedaviisi. Enam ei mõista rääkida.

AES, MT 101, 4 (4) < Ridala khk, Kalaküla k – Osvald Kukkur < Jaan Laurmann, 81 a (1929)

64.

Kord läinud kalurid Tahkuranda hülgeid püüdma. Mehed pannud võrgud sisse. Välja tõmmates olnud see kole raske, pole suudetud omal jõul välja tõmmata, vaid kutsutud külast abi. Kui viimaks välja saadud, olnud kõikide imestuseks võrgus must härg, valge lauguga otsal. Mehed mõtlenud, mis me härjaga teeme. Ühel kaluril pole olnud kodus härja, see otsustanud härja omale viia. Härg olnud mitu aastat kaluri käes. Noored lehmad olnud kõik väga hääd lüpsilehmad. Kalur saanud jõukaks meheks. Viimaks tahtnud kalur härja ära müüa. Lihunik ostnud härja ära. Tee tapamajasse läinud mere äärest. Umbes samal kohal, kus kalurid härja püüdnud, tõmbanud härg vankri küljest lahti ja jooksnud merde.

ERA II 58, 33/4 (1) < Suure-Jaani khk, Vastemõisa v – J. Teko, Vändra Majandusgümnaasiumi õpilane < Peet Kümmel, 69 a (1933)

65.

Kirjud lehmad

Elasin Pärnus 1907. a, tegin ehitusetööd. Töö sai valmis. Juba sügis käes, keik töö lõpul. Keisin, vaatsin – ei ole moka järel tööd. Viimati trehvasin kahe Sõrve poisiga koku. Neil ka töö otsas – mes teha? Läheme Sõrve turski püüdma. Jah, kaks venda mõlemad selles nõus. Minul oli hea paat, nemad tegid omale õnged. Paari päeva pärast keik valmis. Tõmbame purjud lahti. Tuul on hea, sõit läks ruttu. Kolmandal

pääval oleme tähendatud koha peal, Jämaja külas Saaremaal. Nemad keisid kord oma vanemid vaatamas, mina võtsi oma tuttava juure kortli niikauaks, kui säääl tahame püüda. Nemad tulid paari pääva pärast tagasi. Lähme homiku randa. Ostame räimi sööda tarvis õngedele otsa panna, õhtu merese minna, paneme otsa. Viisime siis. See homiku saime 200 turska, mõni lest ja mõni angerjas ka; teise ööse niisama, aga selle homiku oli vali südosti [s.t kagu] tuul, ei saand Jämaja randa tulla. Läksime TÜRJU, saime sääält söödad. Meie paneme söötasid otsa, kaks meest tulevad meie juure, küsivad: “Kas saate kalu ka?”

Meie vastu: “Ja, saab. Meie ei ole siin veel kaua püüdend, ei tea mere kohti, kus keige rohkem kalu on. Õpetage meid, teie olete siit TÜRJU ranna mehed.”

Teine lausub: “No ägaks teie ei või keik meie kalu kinni püüda, meie tahme isi ka saada.”

Mina ütlen: “Paljuks meil tarvis on! kui selle paadi laadungi saame, siis söidame ära.”

Teine mees ütleb: “No te saate homme homiku niigi palju, et paat ei kanna ära!”

Meie täname veel hea soovi eest ja mihed lähevad minema, teine näitab veel kogu:

“Minge natuke Jämaja poole, seal on suured tursad.”

Õhtu laseme õnged sisse. Kena ilm. Homiku lähme ara tooma. Võtame ankru üles, märgi paati, nääme: lehmad otsas, terve jäda, suured ja kirjud, teine rida teinepool nõöri! 1500 õnge sees – igaühel lehm otsas! Keik olim vakka ja vaatsime, üks ei ütlend teisele sõna. Viimati keik haksime naerma:

“Viime selle karja keik maale, saadame Riiga, oleme keik rikkad mihed!” Keik lehmad olid vee peal. Ma käsutasi mehi sõudma hakata – kaua meie neid vaatame? Ma tirin õnged sisse. Kaks sülda eemal lehm laseb õngest lahti ja kaub vee alla. Ja nii keik lehmad kadusid. Üks tursapea oli 1500 õnge otsas.

Sõuame maale – mes nüüd teha?

Sõrve vennad ütlevad: “Sellele saab abi. Nemad tegevad ike niisugusi vigurid siin.”

Teine vend läheb tarka otsima, tuleb homiku tagasi: “Asi kordas, lähme jälle täna õhtu merese!”

Läksime ka. Homiku oli mitusada turska. Meie püüdsime niikaua, kui jaeolud lubasid, ei näind pärast enam lehmi. Minul oli see juhtumine esimene näha. Ma siiski ei uskund, et inimene võib midagi oma nõidusega teha, aga praegu ma usun küll, et neid Sõrvemaal on. Mina sõitsi oma paadiga Pärnu tagasi. Sõrve poisid jähid oma kodu talveks.

E 48608/9 (2) < Kuressaare I – Juhan Allik (1913) avaldatud O. Loorits “Endis-eesti elu-olu“

3.6. NÄKK LÜPSAB MERELEHMI

66.

Näkineitsid lüpsn randas merelehmi. Kui inimesed juurõ läin, siis kadun ää. Näkineitsite piäd paistn viel laenõtõ vahelt.

ERA II 133, 99/101 (3) < Kihnu khk, Kihnu v, Lina k – Theodor Saar < Mari Vesik, snd 1877 (1935)

3.7. MEREHÄRG KIMBUTAB PAATI

67.

Minu ono oli Valaste külas, tema rääkis: Ükskord tulid kolm merehärگا vene juure, üks taha, teine teisele poole venet. Olid ninda kui kala seljad, aga suured, üks sarv peas. Ninda puhkusivad vett, ninda kui ühed sambad. Aga mis härg, see härg.

Langesivad jälle vee sisse, olid jälle kadund. Need pidand merihärjad olema, meres pidid ju ka loomad olema. Aga vesihallid olivad.

ERA II 37, 622/3 (16) < Jõhvi khk, Kohtla-Järve v, Võrme vanadekodu < Lügánuse khk, Maidla v, Rääsa k – Rudolf Põldmäe < Liisu Preis, 81 a (1931)

IV. MEREKARJUS

4.1. MEREKARJUS NUTAB OMA KARJA TAGA

68.

Siin oli üks moonamees Kalvist, rääkis kuda Kalvi randa on tulnud loomad, hallid lehmad. Ja siis kaks karjast õld, karjatsed on saand ikka pooled lehmad ajada merde tagasi. Ja muist lehmi aetud Kalvi mõisa. Ja neid on õld kaua aega seal Kalvi mõisas. Küll on õld ead piimalehmad. Mina perisin tema käest, et kas sa ei mäleta, kus poolt nad tulid. Ta ütles: Ei mäleta, isa ütles, et äkiste tulid mereranda. Karjatsed on õld nindasamad kui inimesed. Merde on mend takasi poole karjaga. Merest vist tulid ka, sinihallid lehmad õld. Merelehmad õlid. Moonamehed õld lõuna ajal ujumas, on näind, kui kari tuld, siis aasivadki mõisa.

ERA II 37, 367/9 (42) < Jõhvi khk, Voka v, Voka as. < Jõhvi khk, Järve v, Kukruse k – Rudolf Põldmäe < Kadri Salust, 79 a (1931)

69.

J u t u d

Kalvi rannas tuli kord merekari maale, kaldale. Teised läksivad varsti jälle merde tagasi, aga üks kiri lehm jäi kivi otsa paigale. Mindi teda lüpsma ja saadi ühest lüpsist toobri täis piima. Pärast lüpsi suri lehm kohe ära. Aga neli neitsit käisivad kaua aega selle kivi peal nutmas:

“Kiri karjasta kadusi,
Paras parvesta pageni.“

H II 9, 66 (1) < Viru-Nigula khk, Malla v – August Krikmann (1889)

70.

Merelehm tuln ühekorra mäele lehme juurõ. Karjanõ tahtn merelehmä karjaaida aada. Merest tuln pissike mies ning aan lehmä mere tahakohe.

Ühekorra tuln jälle üks merest hoost otsma, päitsed oln käe.

ERA II 58, 671 (31) < Kihnu khk, Kihnu v, Sääre k – Theodor Saar < Enn Leas, snd 1862 (1932)

71.

Kasna ninä piäle tuln sinised-allid merelehmäd mäele. Inimesed suan mere puõlt lehme iest läbi. Lehmäd ei põlõ enäm tahakohe suan. Karjanõ nutn ette alõdast kivi otsas ning ütlen: “Andkõ’nd mu lehmäd käde!“

ERA II 59, 551/3 (1) < Kihnu khk, Kihnu v, Lemsik – Theodor Saar < Liis Tapp, s. 1843 (1933)

72.

Hallid lehmäd olle merelehma seltsi.

Naine: See ikka üks luuletus. Ei usu, arwab, et võib olla hülged.

Argõtõ alla tuln kolm merelehmä mäele. Inimesed suan vastaoksa kolm korda jäljed ümber aada. Üks lehm suadud sedäsi käde. Päräst karjanõ nutn meres kolm päävä:

“Üks kolmõst vaja!“ ning “Üks kolmõst vaja!“

ERA II 79, 437/9 (6) < Kihnu khk, Kihnu v, Sääre k – Theodor Saar < Mari Vidrik, snd 1877 (1934)

73.

Kasna ninä piäle tuln kolm merelehmä mäele. Kaks tükkü suadud käde, üks suan viel mere. Nied oln nda iäd lehmäd, et mioksõ ristaga alla mindud, selle täve ann piimä. Aga teese ristassõ ei põlõ enäm lüpsn. Päräst üks valgõ piägä tüdrik nutn ikka kivi otsas, et lehmäd ollõ kadun. Viimes kadun ää.

ERA II 79, 519/21 (5) < Kihnu khk, Kihnu v, Sääre k – Theodor Saar < Reet Sutt, snd 1876 (1934)

74.

Merelehmäd tuln vähä kaldalõ. Inimesed võtn sugu lehmi ää. Siis karjanõ nutn kivi otsas.

ERA II 133, 113 (4) < Kihnu khk, Kihnu v, Sääre k – Theodor Saar < Madli Kiigajaan, snd 1869 (1935)

75.

Kasna ninä pääl lehm tuln merest mäele. Lehmäkarjane oln preili, see lüpsn lehma ja nutn. Teised tahtn lehmä ää viia.

RKM II 1, 523 (2) < Kihnu khk, Sääre k, Pärdi-Jaagu t – Selma Lätt < Enn (Jõnn) Lias, 86 a (1948)

76.

Olid kolm merelehma mäele tuln, merelehmäd mustja sinise karvaga oln, ning siis kaks tükki suan muapiälsed inimesed ära ajada enestele, aan omalõ. Eks kolmas lehm suan ää minnä, siis teese päävä tuln tüdrik senna nutma kivi otsa, kust nämäd lehmäd ää ajan. Valge piägä tüdrik nutn kivi otsõs, teese päävä nämäd neid pidän kua ning lüpsn. Aga ükskõik mis riistaga nad lüpsn, ikka suan täüde. Aga ku nad siis teese päävä teese riistaga läin, kui kahe riistaga läin, siis põlõ suan täüde.

Nad pidän metmõd aastad, ann piimä ning suan sedä lehmäsugu enästele kua. Oln hiäd lehmäd selle sugust. Siis tämä polo enäm käde suan [lehmi]. Kaks lehmä muapiälsed inimesed võtsid ää, kolmas läin mere, ikka oln sinikad kõik nied pojad ikka nagu lehmäd olngi.

Sedä meie olõmõ kuuln oma vanematest Kasna valdas ning Kasna ninä piält, sie Tõstama vald muedugi oli maesõmal.

KKI MT 25, 97/8 < Kihnu, Mõisaküla – Salme Tanning < OlgaSutt, snd1877 (1948)'

77.

Merelehmäd olle sinised oln, olle Latika alla mäele tuln. Karjane olle takka järele tuln. Mede isaema olle lehmäd Latika alla metsa aan. Karjane olle nutn. Hännad olle luumel seoksed oln nagu kalal – kahearakalised. Olle kanged piimaluumad oln.

ERA II 306, 191 (34) < Tõstamaa khk, Seli v, Sepa k, Ranna t – Theodor Saar < Jaan Jansen, 61 a (1943)

4.2. KARJUS NUTAB – KARI LASTAKSE TAGASI MERRE

78.

Merelehmäd, sinised lehmäd käin siin süömäs, mäel ikke käin. Hakan nõu pidämä, kudas kätte suada. Üks kuuln, et ku inimese jälgi ümber ajada, siis ei saa enäm tagasi mere mindüd. Siis hakasid valvama, kudas käde suab ööse. Ku inimesi näin, läin mere tagasi jälle. Muist olid ärä joosn laiali, üks, kellel jälled ies, selle suan käde. Siis pidän tükk aega kindi, ojotamas käin meres, mereluom, ta tahtn vett suaja. Oln nii hulka aega.

Igä üöse käin karjane nutmas, et üks lehm kadun oln. Olid lüpsn ka tedä. Piim oln na viha, na sant.

Olid lehmä mere tagasi viin. Karjane oln tüdärlapse riidis, oln kolme- või nelja-uastane, na suur. Siis põle karjane enäm nutmas käin.

RKM II 1, 522/3 (1) < Kihnu khk, Sääre k, Pärdi-Jaagu t – Selma Lätt < Enn (Jõnn) Lias, 86 a (1948)

4.3. KARJUS PAKUB KARJA EEST VAHETUST

79.

Merilehmad

Vanarahvas räägib, et meres on elutsemas lehmäd, justkui päris lehmäd.

Kord vanasti tulnud Pootsi rannas Latika ninal niisugused lehmäd suure müra ja ammumisega maale ja tormanud kohe karjamaal sööva karja sekka, karjaloomi maha murdes. Kohapealsed elanikud aga näinud seda ja läinud imeloomi vaatama. Käsi külge pole juletud panna, aga ümber piiratud nad. Üks julgeim mees läinud isegi loomade tagant läbi. Loomad märganud seda ja pistnud selle julgeima mehe talli.

Teisel päeval läheb mereloomade omanik rannale kalapüügiriistu korda seadima, kui kuuleb kedagi nutvat. Ta läheneb nutjale ja küsib ta nutu põhjust. Võõras seletab, et ta kariloomad on ära jooksnud inimeste karjamaile ja ei tule enam tagasi. Ta lubab ülesotsimise eest mehele tasuks ühe lehma omast karjast. Et mees oli õiglane, avaldas ta, et temal olevatki võõra lehmäd. Võõras karjus andis mehele ühe lehma ja sest saadik on ses peres head tõugu kari.

ERA II 168, 496/7 (2) < Kihnu khk, Lemsi k, Tapu t – Theodor Saar < Nikolai Tapp, algkooli õpilane < emalt (1937)

80.

I m e v i k a t

Ükskord tulnud üks isemoodi karjane oma hallikirju loomadega merest välja ilusa muru peale sööma Saaremaa randas. Loomad söönud isuga ilust rohtu ja olnud väga rõõmsad. Karjatsel hakan aga igav ja jäen magama. Loomad söön küll, aga viimaks olla nad kaugele läin. Karjane aga magan ika edasi. Seal ligis niitnud üks mees oma naesega heina ja näinud kõik seda lugu, mis sündin. Viimaks läinud mees karjatse juurde ja näin, et sial olnud üks vile, kes loomad koku kogub, kui teda aga puhud. Mees võtnud vile ära ja läinud jälle niitma.

Viimaks ärkan karjane üles ja näinud, et loomad kadun oln. Kohe otsin ta vile, et sellega loomad koku koguda. Aga vile kadunud ja kadunud ega leiagi enam. Viimas kurvalt läheb ta mehe käest küsima, et kas ta ehk vilet leidnud. Mees annud vile kätte ja ütlen, et loomad sinnapoole läinud. Karjane aga tänan väga meest ja annud talle vikati, üteldes: “Kui sa teda luiskad, siis ei hakka ta enam rohu peale. Selle eest hoia ennast!” Ise läin ta loomi otsima. Ta vilistan hulk aega vilet, ja need loomad tulnud kokku, kes vile häält kuulnud. Viimas läinud ta vee sisse ja loomad taga järele. Sest saatik olla Saaremaal enamist hallikirju loomasugu.

See mees niitnud selle vikatiga oma eluaja ega ole ka teda mitte luiskan ega kõhutan. Siiski olnud ta kõige parem hakkama. Mehe naene aga sundinud meest, üteldes:

“Kõhuta ometi kua! Ega tea, kui heaste ta siis veel rohtu niidab.“

Mees aga ei ole naese käsku täitnud, vaid pidanud oma sõna.

Viimaks ometi tüdinenud ta sundimisega ära ja luiskan. Kohe olnud aga suur laast vikati otsas, ja ei ole enam rohtu niitnud.

E 4787/8 (2) < Tõstamaa khk, Pootsi v, Toominga t – Otto Schantz (1893)

4.4. MEREKARJUS VAATAB INIMEST

81.

Saarnagu mees olnd Kõrglaidus hülgepüüul. Heinakuhja eeres söönd seel. Näind, et merest tulnd hall veisekari ja vehene poiss olnd järel. Veised läind ühe jooniga üle maa, teise küljest merre. Poiss pöörnd veiste järelt ära, tulnd vanamehe juure. Vanamees olnd nii hermus, teind ennast magama, ise vaatnd silmanurgast: poiss tulnd vanamehe juure, soskind kepiga leivakannigud. Läind siis veiste järel merre ka.

RKM II 60, 217/8 (18) < Käina khk, Hanikati saar – Marju Hanikat < Priidu Hanikat, snd 1897 (1956)

4.5. MEREKARJUS NAISEKS

82.

Üks mereinimene veet kinni. Oln suured kloovad, aga inimese pia oln. See oln mereneitsit. Harimees (< Harilaid) vetn kinni. Hülged piavad vaarau söaveest sündin olema. Söavägi muutn hülgeks.

Merehobused ja merelehmad on koa. Äi nee meite meres ole, sii pole mette medad. Nee oo tagamaadel. Hallid pidid olema nee merelehmad.

Üks mereneitsit tuln maale. Mees vetn henesele naiseks. Neitsit pole passin, pole tahtn olla. Pole ära saan ka. Ütn mehele: “Tee oherdiga auk,” siis tema saab läbi. Siis läin ära merre.

ERA II 33, 180 (6) < Pühalepa khk, Suuremõisa v, Sääre k, Nuudi-Jürna t – Paul Ariste < Ann Oobak, 88 a (1931)

83.

Merest tulnd terve kari lehma karjamaale ja karjane on järel olnd ka. Siis olnd seda kuulda, et kui jõuad mere poolt karja läbi joosta, siis saad nad omale, nad pidada ruttu mere tagasi minema. Mehed jõundki vahele joosta ja saand merikarja kätte. Kari jäänd ja noor tütarlaps olnd karjaseks. Mitu aastat olnd see kari karjasega talus. Peremees võtnd tüdrukku naiseks ja üks laps olnd nendel ka juba.

Iga kevade siit mehed keivad väljas kalu püüdmä ja selle mehe naine olnd ka kaasas toitu keetmä. Ükskord jälle sõitnd kalapaadiga ja see naine vaadand üle paadi ääre ja naernd.

Ta oma mees küsind: “Mis sa naerad?”

Naine üteln: “Ma naeran, et mu isa teeb praegu paargus õlut ja säde läks ta kää peale ja auras ära, ma naera seda.”

Ise sulpsti üle paadi ääre ja kadund. Iga aasta keind tagasi oma last vaatamas. Mees ja kõik on näind, aga kinni pidada põle saand. Aga kari jähi sinna maha.

Mo emal oli üks must lehm, kangesti peened sarved olid ja heasti lüpsis. See ööti, et pidi merelehma seltsi olema, nee pidada heasti piima andma.

ERA II 254, 498/9 (22) < Reigi khk, Kõrgessaare v, Jõesuu k – Enda Ennist < Konstantin Laid, snd 1870 ja Leena Laid, snd 1890 (1939)

84.

Jutt merelats'kasõst

Vanast nännö üts nuurmiis, kes mere veereh elle, et merest tulno suur kari väl-lä, väiga ilosa ja lihava lehmä olliva kõik ütene olnova. Karä takah tulno ka üts

lats'kanõ (tütarlaps) ja poisskanõ. Kari käünü mere viirt piti, mõnõ lehmä söönüvä hainage. Poiss istno kivi pääl, tütärlats aga pand pää mättä pääle ja olõs nii kui magama jäänü. Varste ai poiss lehmä jäl merde tagase. Tütärlats aga jäige magama mere viirde. Poiss mõtlõma:

“Kui õigõ lää mano ja aja üles, mis säälsiss om.”

Nuurmiis lännõge mere viirde ja ajono tütärlatsõ üles.

Tütärlats tull üls, hõõrd silme ja küsse: “Kohe mu kari om jäänü?”

“Kari läts jo ammuke merde tagase!” ütelnuurmiis.

“Ai, mis ütles küll mu imä, kui tä tiidä saasõ, et ma siiä magama jäi.”

Noorõlõ mehele miildo väiga tüü illos mere tütärlats.

Nuurmiis ütlemä: “Aga sa ar minkoge inämb merde tagase. Jää maa pääle, ma võta sinno naasest!”

Tütärlats es lää ka inämb merde tagase, jäi maa pääle ja nuurmiis võtke ilosa merelats'kasõ hinele naasest ja nakseva perüs õnnõlikko ello elämä – saiva väiga häste ütstõdsõga läbi. Miis käve õks kallo püüdmäh ja naane õiõnd kotoh. Ellevä tõdsõ jo aastakko õnnõlikult. Viimate mehel es õnnõsto inämb kunage kalasaak, miis naaselõge seletämä kehväst kalasaagist.

Naane ütlemä: “Võta hummõn minno ka üteh kallo püüdmä, küll näüdü, koh hää kalapüühi kotusõ ommava!”

Miis võt'ke naase tõdsõl pääväl kallo püüdmä. Lätsiva tuul pääväl suurõ noodaga, oll tõisege külä miie seldsih. Jõudnova merele. Mehe tahtva nuuta sisse laskõ.

Naane ütlemä: “Ar siiä lasko, siin ei olõ kallo siin kotsel mu esä moro!”

Mehe sõvvava edese.

Vähä aja pärast naane ütlemä: “Siiä laskõ nooda sisse, siin mu esä lautõtagodsõ, siin om pallõ kallo!”

Mehe laskvage sinnä nooda sisse. (Miis kaema, kohe kotsele õigõ.) Vähä aigo laskva mehe noodal olla ja varste nakasõ vällä tõmbamage. Nuut kallo täüs, nii mis sibises õnnõ. Ei olõ nä kunage nii pallõnd kallo viil saanuva.

Mehe ütlemä naaselõ: “Sul om hää onn, sa tiiät ka kala kotuset, tulõ alate mii'ka kallõ püüdmä!”

Aga võta näpost, naist ei koh'ke inämb – naane kaono.

Varste aga nakas vesi kohisõma loodsigo nõna iih, merest tulõ naane suurõ nüssigoga vällä. Nüssik täüs vatutavat ol't pak meestele juuva. Mehe joova ja kit'vä hääd olut. Kui nüssik tühi, võt naane tühä nüssigo ja kaos vette.

Mehe uutva, uutva, et vast tulõ tagase, aga es tulõke inämb. Kurva meelega sõitno miis kodo ilma naaseda. Kotoh seletäno miis latsilõge kurva luku, aga mis sääls inämb tetä. Kui miis jäl kallo püüdmä läts, tull ega kõrd naane kodo ja tõi latsilõ vahtset rõivet ja kingistüsse, aga miis esi es näe ilosat merenaist inämb kunage.

S 93093/9 (10) < Setumaa, Mäe v, Mikitamäe k – Nikolai Sõrmus < Sofia Variksoo (1934)

85.

Naine merelt

Kord olnud üks poissmees – kalur merel. Ta leidnud merest omale naise. Naine olnud juba mitu aastat mehe juures. Äkki tulnud naisele meelde, mehelt küsida: “Kust sa mu said?”

Mees alguses ei vastanud. Naine küsinud mitu korda seda oma mehelt, aga mees ikka ei vastanud.

Kord küsis naine veel: “Kust sa mu said?”

Siis viimaks mees ütles: “Ma sain sinu merest”.

Samal hetkel kadus naine ära, ega olnud enam kuskil, kuigi mees otsind oma naist igalt poolt.

ERA II 178, 156 (45) < Kuusalu khk, Viinistu k – Joosep Eplik < Lea Kempmann, õpilane (1938)

86.

Kuidas Kihelkonna poiss mereema tütre omale abikaasaks
oli saanud

Kord läinud keegi Kihelkonna poiss mere äere käima. Siin näinud ta, et merest korruga suured hobuste ja lehmade karjad kaldale tulnud. Kaks karjast olnud järke. Üks neist olnud poiss ja teine tüdruk. Kihelkonna poiss hoidnud ennast vähe kõrvale ja vaatanud, mis sest välja tuleb. Tükki aega söönud karjad kaldal ja siis läinud jälle tagasi merde. Karjatüdruk uinunud aga kaldale magama. Poiss läinud ligemale.

Magavat neiut silmades, oli see temale nõnda meeldinud, et ta neiut endale abikaasaks hakkanud soovima. Neiu ole ka sellega lepinud. Nõnda elanud nad siis juba mõnda aastat õnnelikku abielu. Selle aja see sündinud neile ka lapsed.

Mees käinud iga päev teiste meestega merel kalu püüdnud. Tulnud aga iga päev koju ja kaebanud halva kalasaagi üle. Ühel päeval, kui mees jälle halva kalasaagi üle oli kaebanud ütelnud naene:

“Võtke mind ka kord kaasa merele, küllap ma teile näidan, kus head püükoHAD on.”

Mees täitnud ka naese soovi ja võtnud teda teisel päeval merele minnes ligi. Mehed oma igapäevase püükohta jõudes tahtnud võrgud sisse lasta, aga naene keelnud neid ja ütelnud, et see tema isa hoov olla ning et siin kalu ei olla – käskinud edasi sõuda.

Tükk maad edasi sõudes ütelnud naene:

“Vaat, seia laske võrgud sisse, see on minu isa karjalautade tagune, siin on kalu kui palju!”

Mehed kuulnud ka naese jutte ja hakkanud võrkusi sisse laskma. Sel ajal aga kadunud naene laevast. Tükki aja pärast tulnud ta jälle vee pääl nähtavale ja suur

lüpsik vahutava õllega käes, mida ta meestele oli pakkunud. Kui need temalt olivad küsinud, kust ta selle saanud, ütelnud naene, et tema isal umbes õllelautised olid olnud. Mehed joonud õlut ja kiitnud. Kui õlut oli otsa saanud, võtnud naene lüpsiku ja kadunud uueste mere veda.

Mehed ootnud ja ootnud, aga naene jäänudki tulemata. Mõni aeg pääle seda, rääkinud lapsed iga kord, kui isa väljast koju tulnud, et memm neid jälligi vaatamas oli käinud ja neile uued riided toonud.

E 25562/6 (12) < Jämaja khk – Andrei Kuldsaar (1896)

87.

Kuningapoeg leiab järvel sõudes saarelt magava karjustüdruku, poiss põgeneb karjaga järve. Noormees abiellub kauni neiuga, neil on lapsed. Paadisõidul avaldab mees, et leidis naise saarelt ja see kaob vette. Igal jõuluõöl toob proua lastele kallid riided ja jaaniõöl kuulduv saarelt tema nutuhääl.

H II 73, 434/8 (67) < Setumaa – Jaan Sandra < Jaan Kartsep (1906)

4.6. KARJUST KUTSUTAKSE KOJU

88.

Kiideva küla juures meres on suur liiv. Kutsutakse Neitsiliivaks. Sääl võetud mereinimene kinni. Mehed tõmmanud noodaga välja. Korraga hääl hõiganud:

“Kall, tule kodu, kari kodu.”

Mereinimene vastanud:

“Kus Kall enam tuleb, Kalle jalad kääres, pia pardas.”

Nagu seda ütelnud, nii hüpanud tagasi vette.

E 60338 (5) < Noarootsi khk, Einby k < Ridala khk – Paul Ariste < Jüri Valgemäe, 73 a (1927)

89.

Mereinimene

Vanal ajal ühed meremehed on ühe mereinimese kinni oma noodaga saand ja on teta paati pannud ja tema jalad paadi kaare külge kinni sidund, et pärast lähäb tagasi. Ja siis on tät merest hüütud:

“Kall tule koju, Kalle kari joba ammu kodo.”

Kall (ei) vastab: “Kall ei saa tulla, tema jalad on paadi kaares kinni.”

Netsiliival ...ses on Saastna ja Kiideva vahel see merekoht.

AES, MT 101, 2 (1) < Ridala khk, Kalaküla k – Osvald Kukkur < Jaan Laurmann, 81 a (1929)

90.

Siin on üks koht, hüütakse Neitsiliiv. Noodamehed võtnd ühe tüdruku kinni, looma sisse tulnd inimene. Hüütud, et kästud Kalle kodu tulla, et Kalle kari ammu kodu. Kall vastand paadist, et Kall ei saa kodu tulla, Kall on paadis küliti, Kalle jalad on kaares kinni. Siis mehed on lasnd ta meresse tagasi lahti. See oli mereinime, teda merest hüüti. Meres on samad inimesed nagu maal.

ERA II 55, 93/4 (4) < Ridala khk, Sinalepa v, Kiideva k, Päärna t – Rudolf Põldmäe < Jaan Laurmann, 84 a (1932)

91.

Vanarahva jutu järele olnd üks mereneisit, nad olla ta noodaga kinni võtnd. Olla üks hääl hüüdnd:

“Kall, tule kodo, juba Kalle kari kodo!”

Kall üteld vast:

“Ei saa tulla – Kalle jalad kaares, pea piida parda all.”

Siis hüpannd meresse. Sest ajast saadik hüütakse seda kohta Neitsiliiv, see on siin meres vasta Saastnad, üks madal liivaseljäandik.

ERA II 55, 256/7 (2) < Ridala khk., Sinalepa v., Kiideva k., Oti t. – Rudolf Põldmäe < Tõnis Saarbi, 75 a. (1932)

V. MEREHOBUSED

92.

Saarnukis tulnud hall hobune merest välja. Pidand sääl sugu ka tegema. Siis läind tagasi merre.

ERA II 1, 523 (17) < Pühalepa khk, Vana-Kõrtsi t – Paul Ariste < Jaagup Esko, 78 a (1928)

93.

Saarnukki pidan ka hooste kari käima (see on – merest). Mees pidan juures olema. Saarnugis oln viis mära hoost. Täkku pole oln märki. Kord kuulnd, et hobused joosn ja hüpan. Teise kevade oln puha keigil varsad. – Ega see nii väga vanast olnud, kui mu ema täadis ja rääkis.

ERA II 1, 552 (12) < Pühalepa khk, Kuri k – Paul Ariste < Toomas Kiin, 74 a (1928)

94.

Münu ema rääkis: kari söön ranna pääl ja läin jälle mere. Oln sösused hallid lehmad. Õhekorra tuln hallid hobused merest üles, mehed selgas ja läin jälle tagasi.

ERA II 33, 184/5 (6) < Pühalepa khk, Suuremõisa v, Kuri k, Uuemaa t – Paul Ariste < Anna Kiiver, 60 a (1931)

95.

Õhekorra meie nägime Kiveslao-otsõs vee piäl nda suurõ hobosõ nagu mede kambõr. Nda suur oli küll! Meie kartsimõ, et nieläb meite ää. Katsimõ, et ää saemõ sõutud.

Sie käün korra Suti (Selistes) all mäel kua.

ERA II 59, 495 (4) < Kihnu khk, Kihnu v, Mõisa k – Theodor Saar < Tiiu Kosser, snd 1864 (1933)

96.

Üks Hiiumaa mies rääkis. Tal olnd kaks hobust üüsse metses. Läind kangesti tormiks. Homigul ta hakkes tüdrugel ütleme, et vaja hobeseid vaadata. No saand nad sinna, sis kaks ütlemata ilusad sinihalli täkku hoind seda mära. Aga kohe läind merese ja sinna nad kadund. Teise aasta mära tõi varsa. Siis see hiidlane ütles, et nüid on see juba 50-aastane, aga et nüid ei ole enam nii vali sõidu pääle.

ERA II 164, 397 (10a) < Kihelkonna khk, Lümända v, Atla k, Kuusiku t < Kihelkonna khk, Vedruka k – Linda Köögardal < Peeter Kokk, 67 a (1937)

97.

Õhekorra teulised näind, et rannapõllu all üks hall loom magand. Nad läin ikke ligemal. Siis ta kuulend nende juttu, tõstend pead. Aga mitte pole olnd hobuse moodi aga elaja moodi. Pand säält ülesse ja merese.

ERA II 164, 397/8 (10b) < Kihelkonna khk, Lümända v, Atla k, Kuusiku t < Kihelkonna khk, Vedruka k – Linda Köögardal < Peeter Kokk, 67 a (1937)

98.

Vanasti olnd Saarnagu hobustel iga aasta varsad, aga täkku pole omal olnd. Näind ise ka, et sinise-hall täkk käind merest märade seas ja läind tagasi merre jälle. Meritsehobuse varsad olnd nii nobed hobused, et Saarnagu tüdrukud käind nendega jänestejahil. Vetnd jänesed kinni, niisugused pikad piitsad olnd, tinanupud olnd piitsa otsas. Hobuse seljast löönd piitsa jänesele ümber kaela ja tarind siis hobuse selga oma kätte. Need hobused eland nii vanaks kui 37 aastat, siis olnd veel täitsa tugev hobune.

RKM II 60, 219/20 (20) < Käina khk, Hanikati saar – Marju Hanikat < Priidu Hanikat, snd 1897 (1956)

VI. MERELAMBAD, MERESEAD, MEREKOERAD

99.

Lambud ja sigu tuln ka merest maale.

ERA II 1, 553 (13) < Pühalepa khk, Kuri k – Paul Ariste < Aet Telk, 78 a (1928)

100.

Lambud on ka merest tuln. Niisukesi vesihalli lambud tuln loomade sekka, kui loomad mere eeres söön. Kui rauduskingega inimene sai vahele, siis jeend.

ERA II 1, 526/7 (3) < Pühalepa khk, Kuri k – Paul Ariste < Liisu Poola, 70 a (1928)

101.

Ennemuuiste olnud meres sigu.

E 60198 (13) < Noarootsi khk, Paslepa k – Paul Ariste < Kristjan Freiman, 72 a (1927)

102.

Hallid loomad on merelehma töugu. Kord tulnud üks loom nagu siga merest välja. Pole mitte hüljes olnud. Vohi Simun leidnud. See meresiga olli suurest merest ära helvin.

ERA II 1, 504 (1) < Pühalepa khk, Suuremõisa k – Paul Ariste < Anna Fried, 78 a (1928)

103.

Vt HÜLJES

Meres on merisiga – sia plaani, aga laia kalasabaga, muidu kut rasvatükk. Sest sai head siipi. See siip võtab keik plekid ära. Muust kalast siipi ei saand.

KKI 10, 614 (4) < Mustjala khk, Mustjala v – Udo Kolk < Mare Kalasma, u 50 a (1949)

B. JÄRVEKARI

I. VÄLIMUS

104.

On veel valla piiridel teine jõgi – Mustjõgi, mis Tulejärvest algab ja Endla järve jookseb. Tulejärve jooksev pisikene ojakene Koluvere soodest Koeru kihelkonnast, väikeks Mustaks jõeks hüütud. Järvedest on Tulejärv, kaks Linajärve ja suur Männikjärv.

Männikjärve olema Kalevipoeg kaevanud, tahtnud omale kaevu kaevata. Järv ongi kaevukujuline. Ka elavat järve põhjas terve suuremaba valitseja. Igal jaanipäeva hommikul tõusta metsaga ja hää rohuga saared järvepõhjast ülesse, millede peal suured rammusad lehmad ja härjad rohtu peavad sööma. Kui neid aga inimene näeb, siis vajuvad saared jälle järve põhja.

E 50326/7 (b) < Simuna khk. – Voldemar Rosenstrauch (1917)

105.

Löve ja Koorküla valla piiridel olev Valgjärv, millest rahvasuus järgmist kuulda on: iga aasta enne jaanipäeva ja vahest pealt seda tulla järvest keegi naisterahvas ühes lehmaga välja, järve kaldale. Aga inimest nähes kaduvat ta kohe oma seltsilisega järve tagasi.

Vahest tulla ta noore ilusa hobusega, vahest jälle valge lambaga. Keegi ei olla temale ligidale saanud, enne kaduvat ta järve tagasi. Olla ka ette tulnud et ta mitmeid hirmutanud, nii et enam järve ligidale ei usalda minna.

Olla nähtud teda järve kaldal õhtupoolsel serval suure kivi otsas istuvat ja ennese juukseid sugema. Niipea aga kui tema inimest juhtub nägema, kaob ta jalamaid järve ära.

EKnS 48, 43 (112) < Ambla khk – Hans Karro < M. Maidu (1908) = E 47766 (8) < Ambla khk. – Hans Karro < M. Maidu (1911)

106.

Koigi järve ääres on väike metsavahi maja. Seal on elanud üks tüdruk üksinda ja on omale leiba küpsetanud. Äkist tulnud üks lehmanäoline vaim järvest ja vaadanud rehalsa uksest sisse. Tüdruk läinud lehma vaatama, aga lehm kadunud ära. Sellest olnud tüdruk ehmunud ja pole julgenud seal enam elada.

ERA II 233, 557/9 (6) < Põide khk., Laimjala v., Käo k., Rauna t. – Olga Toompuu, Audla algkooli õpilane < Aleksander Toompuu, 42 a. (1939)

107.

Üitskõrd suveõhtu läänu üits vaene miis järvele kalu püüdma. Nännu juba kaugelt, et järve veere pääl heinamaal söönu suur kari lehmi.

“Oot-oot, ma vaata, kelle lehma nii siin heinamaad sökuve,” mõtelnu miis ja hiilin karjale lähembes.

Kogemede astun aga miis ütte kuiva puuoksa pääle, nõnda et sii raksun. Raksu kuulden panden lehma järve poole juuskma, karranu sisse ja läänu vii alla. Nüüd saanu miis aru, et nii mitte õiguse lehma ei ole, vaid järvevaimude kari.

Et viilehma pidävad õige palju piima ja võid andma, sis miis otsusten mõnda lehma kinni püüda. Tõisel õhtul läänu ta varakult järve veere pääle põõsasse uutma, ligi võttes ka üte pika ja kõva köue. Väha aja pärast hakkanugi järvevesi kohiseme ja terve kari tullu järvest välla, kige ehen suur uhke sõnn. Miis võtten sis köue, ten- nu ütte otsa silmuse ja jäänu uutma. Väha aja pärast tullugi üits suur, ilus lehm õide põõsa manu. Sis võtten miis silmuse ja visanu ta kohe lehmale kaala. Ku lehm tun- den, et köus kaalan om, hakkanu ta edimelt hirmsaste rüükma ja rabeleme. Tõise looma panden seda kuuldan puha järve tagasi. Varsti jäänu ka sii lehm köue otsan rahulises ja tullu mehele ilusti järgi. Pärast käunu ta küll viil järve veere pääl heina sööman, kuid järve ta tagasi änamb es ole läänu. Aga piima anden ta palju, ninda et miis varsti rikkas läänu ja Tartumaal suure koha ostnu.

ERA II 57, 148/50 (2) < Halliste khk, Vana-Kariste v, Kamali k – Elmar Sapas < Leena Puusepp, snd 1838, Pärtel Puusepp, snd 1839, Hans Kukk, snd 1844 (1932)

108.

Lugu Valgjärves elavaist merelehmadest on aga vist Eiseni kaudu kirjateel selle Valgjärve külge liitunud ning pole ehtne.

RKM II 143, 58/9 (14b) < Helme khk. – Ellen Liiv < Ellen Liiv (1962)

109.

Otepää lähedal on üks Mähä talu. Selle talu maa sees on järv. Selle järve kohta on rahva seas liikvel järgmine jutt: Üitskõrd pernane lüpsnu lehmi all hainamaa veeren ja väike laits saisnu väräti man ja iks ütelnu: “Emä, järv tuleb, järv tuleb!” Ema ei olevat latse juttu tähelegi pannu ja lüpsnu edasi. Kui tal lehma saanuva ära lüpsetus, siis kuulu ta suurt kohinat ja nännu, kuis suur järv tullu. Talu kari ja talu jäänu kõik järve. Kõneldas, et igal aastal jaanilaupäeval tulevat säält järvest viis õige rammusat lehmä välja hainamaale süümä.

ERA II 242, 352 (41) < Otepää khk., Otepää l. < Otepää khk., Vidrike v. – Aino Jago, Otepää progümnaa- siumi õpilane < Juuli Leiter, 63 a. (1939)

110.

[Rändjärve alla jääb kari ja karjased] Uppunud perenaisest ja ta lastest tekkinud Mähajärve näkid, uppunud lehmadest aga järvelehmad.

ERA I 2, 801/3 (5) < Tartu l. – Roman Neumann (1929)

111.

Mia maa pääl, tuu ollõv järveh ka?: rahvas, tsiga – edejala nii kui tsial, peräjala inemesel. Kala – perä puult inemine.

ERA II 34, 386 (17) < Lutsi – Oskar Loorits < Paulopriit Voolaine (1927)

112.

Vindzõ Herman (eestlane, katoliiklane) kuulis järgmist juttu Laadoga järve taga. Vahest asi sündis Laadoga või mere pääl.

Keegi mees pani laeva (*parohoda*) pääl käteräti (*rutsnigu*) vaja pääle ja lüpsis piima. Koore pani klaasi ja “lei võizme” (lõi või). Võitüki lõikas pooleks. Ühe poole andis teisele mehele, aga teise poole viskas merde. “Tõõnõ puol sai toolõ, kiä järveh lehmä pidä.”

Lüpsja öelnud: “Vaja nii, et tälle olnu’ ne meele (meile) olnu’ – poolindõ.”

ERA II 79, 655 (1) < Lutsi, Põlda v., Kirbani k. – Paulopriit Voolaine < Vindzõ Herman (Vinca Germovs), 90 a. (1934)

II. JÄRVEKARJA TEGEVUSED

2.1. JÄRVEKARJA KUTSUTAKSE KOJU

113.

[---]

Vanarahvas tõendavad, et on kirik Utsujärves ja Valgjärve ääres on kaks talu. Teine hüütas Mäe-Valgjärve ia teine Ala-Valgjärve. Siis selle Ala-Valgjärve loomad on ka ärä uppunud järve tulekuga. Perenaene on omi loome taga nuttan. Kõrd lapsi on olnut ia mia pere tahavat piimä saada, raha ei ole lehmä osta, nutab ja palub taevaisalt abi. Üks kord öeldas perenaesele unes:

“Homminku, kui sina üles ärkad, siis mine karja-aia juure, seal on üks punakas lihav lehm nübsig on sarve otsas ja tema tuleb sulle vastu. Võta nübsig sarvist ja hakka nübsma. See lehm jäeb sinule seitse aiastat. Sel lehmäl on ega aiasega leh-

mikvasik – neid pead sina keik seitse üles kasvatama. Seitsme aiasta järele tuleb see vana lehm koos pojaga ärä ja see kõike varem poeg jäeb sinule ühes selle vana lehma nübsikuga.“

Nii on ka sündinud. Üks kord on õhtu ajal kari kodu tulnud, üks hakkab järvest kutsuma:

“Maarike, Maarike, seitsme poega Saarike!

Nii on kohe vanalehm kuue pojaga järve läinud, seitsmes poeg jäänud perenaesele. See on ka perenaesele nii palju piima andan üksinda kui perenaesel tarvis on olnud ja on ka ega aiasta lehmikvasika toonud. Perenaesel on kari kasvanud jõud-
sasti edasi.

E 47464/5 (b) < Pärnu khk. – A. Karu (1910)

114.

Valgjärve lehm

Helme kihelkonna Valgjärve ääres om üks talu, mis juba vanal ajal on säääl olnud. Kord vanal ajal tulnud sinna talusse üks ilus lehm. Et keegi pole seda lehma taga nõudma tulnud ega omaks tunnistanud, siis pidanud peremees lehma omaks. See lehm olnud üle talu karja kõige parem lehm. Ta olnud väga lihav ja andnud väga palju piima, nii et terve talu pere üksinda selle lehma piimast oleks võinud ennast ära toita. Aastad läinud mööda, ilma et keegi oleks seda lehma omaks tunnistanud ehk et kusagil kuuldud oleks olnud, et säääl ehk säääl on lehm ära kadunud. See lehm on ka iga aasta ühe ilusa poja toonud, kelledest kõik väga hääd piimalehmad on saadud. Talurahvas rõõmustanud endid otsata sarnase suure õnne üle ja olnud uhked oma karja pääle, kes enamiste kõik selle tulnud lehma pojad olnud. Seitse aastat on mööda läinud, ja et see tulnud lehm iga aasta ühe poja toonud, siis olnud neid juba seitse poega, sellega terve talu kari. Talumees olnud teised elajad kõik ära müinud, nii et muud enam pole olnud, kui tulnud lehma sugu.

Ühel ilusal päeval olnud see talu kari Valgjärve ääres söömas. Karjane istunud rahulikult kivi otsas, kuna loomad vagusi söönud. Korraga kuuleb karjane, et Valgjärves üks elajas tumeda häälega ammub. Selle pääle kostnud õige selgeste üks inimese häääl järvest:

“Vitsi, vitsi Maarik,
seitse poega Saarik!“

Kõik kari löönud seda hääält kuuldes kuulatama. Natukese aja pärast kordanud häääl järvest seda sama hüidu. Kariloomad jäenud veel ärksamine kuulama. Ei ole kuigi palju aega mööda läinud, kui häääl järvest kolmat korda õige validaste hüidnud:

“Vitsi, vitsi Maarik,
seitse poega Saarik!“

Nii kui see hüidmine vaikinud, pistnud kõik see talu kari jooksuma, ikka järve poole. Päältvaatajad ja karjane pole mitte midagi paha teadnud aimata ja on seda asja üsna rahulikult päält vaatanud. Saanud kari järve kaldale, hüppanud tulnud lehm ja kõik ta seitse poega järve ja kadunud voogudesse. Kui inimesed kaldale jooksnud, ei ole sellest karjast mitte jälgegi enam näha olnud. Nõnda ei ole selle Valgjärve talu peremehele enam mitte ühtegi karilooma jäenud.

H I 9, 679/80 (108) < Helme khk – Anton Suurkask (1898)

115.

Talu kari Valgjärve veeren seie. Tulli punane lehm järvest vällä ja jäie karja seltsi. Sest lehmäst kasvatedi talule kari. Tä olli hää piimälehm.

Olli kah jälle kari järve veeren. Naene tulli järvest vällä ja üteli:

“Vitsi Maarike.“

Maarik läits üten oma poigege järve. Viis kiik selle talu karja järve.

ERA II 301, 114/5 (142) < Helme khk, Lõve v < Helme khk, Hummuli v – Liis Pedajas < Ann Sumberg, snd 1871 (1942)

116.

Küsimus = Kas on Valgjärves mingid loomad elanud?

Miu emä rääkis mulle, et järvest tullu seitse lehma.

EKRK I 42, 328 (30) < Helme khk, Helme v, Koorküla k, Kuninga t – Tiiu Kaevando, Lea Osjamets ja Riina Preisman < Anna Tiivel, 72 a (1962)

117.

Valgjärve Kaur, Valgjärve talu peremiis, rääkse mullu, et järvest tullu üts hall, siuke sinitne-hall lehm, peremiis pole teda paaritanud ega midagi, iga aasta tuunud aga üte vaska. Head piima oli and. Isi olli nudipäaga ollu, vaskad ka kõik.

Seitse aastat oli juba see kari talun, kui üteli õhtal tulnu üts naene järvest, hüüdku:

“Vitsi, vitsi Maarike,
seitse päeva Saarike!“

Kõik lehmad lännu järve tagasi, vana kõige ees, vaskad taga. Tuu miis olli u seitsmekümne-aastane. Praegu ta ei ela, sures seitse-kateksa aastat tagasi är. Mia ei tia, kust tema toda kuuli, kas luges raamatun või saksa käest. Es tia ju nii küsida, kui juttu kuuled. Aga nii ta mulle rääkse, mulle om nii miilde jäänu.

EKRK I 42, 366/7 (21) < Helme khk, Helme v, Koorküla k, Lohu t – Tiiu Kaevando, Lea Osjamets ja Riina Preisman < Hendrik Eermaa, 69 a (1962)

118.

Ma oli õige väike, kui kõneldi. Mõisahärral poig ja tüdar ja nee lätsive paari. Õpetaja oli ütelnu, et see ei ole hää, a mõisniku tahtele piab järele andma. Must hobene sõitan läbi mõtsa, säääl on üks väike oja, Ruunaoja, väike. Must hoben oli sõitan ja sinna kusen. Käteräti oja, säääl olive noore viil käsi pesenu, kui kodu sõitsive. Kesküüse hirmus kolin. Hommikuks es ole ei mõisat, ei kirikut, paljalt kats järve. Väike vanamees, see käi jaanipäeva ööse Valgjärvest Udsujärve, väike must koer üten, kui hüüab:

”Vitsi, vitsi, Maarike,
seitsmes poeg sul Saarike”.

Ma olli säääl karjas. Rahvas kõnel, tu olli siis, kui ma veel väike olli. Vana Jaan, ta lehmal ka Maarike ja Saarike nimeks. Ruut Karla korjass kõik, mis vanainimese tiidse ja lassi trükki.

EKRK I 42, 428/9 (8) < Helme khk., Helme v., Koorküla k., Kuusiku t. – Tiiu Kaevando, Lea Osjamets ja Riina Preisman < Mari Peterson, 70 a. (1962)

119.

Utsu järvest tulnud lehm välja ja seitse aastat olnud Linsi karja man. Kord pistnud järvest pea välja ja hüüdnud:

“Vitsi vitsi Maarika,
seitsmes poega Saariku.“

Lehm läinud koos seitsme pojaga järve.

EKRK I 45, 321 (7) < Helme khk – Kulla Jentson ja Liina Kaisel < Leena Ader, 70 a (1963)

120.

Valgjärve lehm (Helmelt)

Ühel sügisesel udusel ilmal tulnud suur ilus Hollandi tõugu lüpsilehm Valgjärve poolt ühte seal ligiolevale talule. Peremees võtnud ende karja ja pidanud enesele. Olnud ju õige hää lehm, annud õige häste piima, rohkem kui oma kolmest või nellast lehmast. Iga talve olnud temal veel ilus priske lehmvasikas. Kõik vasikad kasvatas perenaine ülesse, nii et viimaks sellest lehmast terve kari oli kasvanud, sest lehm oli juba seitse aastat peremehe juures olnud. Seitsme aasta pärast sügisel olnud jälle niisama udune ilm olnud kui lehma tulemise aegus oli olnud. Tasane heal olnud järvelt kuulda, see kutsunud ikka:

“Vitsi vitsi Hellike,
vitsi vitsi Hellike!“

Kohe pistnud vana Hellik järve poole jooksmas, kõik seitse poega perra ja kadunud kõik järve ära. Nõnda jäi peremees tervelt karjast ilma.

E 25059/60 (3) < Tarvastu khk, Vooru v – Johan Kala (1896)

121.

Järvest tullu lehm

Ütel talul kon järv om all ollu om üitskõrd säält järvest üits lehm välla tullu, tullu talu karja manu ja jäänugi sinna. Nütt om nakadu teda nüsma, om väega pallu piima saanu, nii om tema väega hää lehm ollu. Om kõik tema poja kasuma jäedu, nii et kõik talu kari om temast saanu ja kõik om väega hää lehma ollu.

Kui nütt kõik muu lehma om ära häedetu, nii et muud ei ole ollu, kui kõik kari tema poja. Om tema nakanu järve poole minema ja kõik tema poja om temale järgi lännu, kuna om järve viirde saanu om nema kõik järve sisse lännu ja om kõik sinna jäänu, ei ole enamb välla tullu.

H III 21, 671/2 (10) < Otepää khk, Paluperä v – J. Kukrus (1895)

122.

Pühajärvest kord lehm välja, läinud karjalehmade hulka, annud palju piima. Saanud vasikaid, neistki head piimalehmad. Seitsme aasta pärast kuulnud Pühajärvest hüüdu. Hüüu peale jooksnud lehm järve tagasi, jäänudki sinna.

E II 36 (182) < Otepää khk. – Matthias Johann Eisen < H. Nugin (1925)

123.

Valgjärve vallas oli sügisel udune ilm olnud. Siis tuli järvest välja ilus lehm ja läks talu karja juurde. Peremees võtnud ta omale, et väga ilus lehm olevat. Igal aastal toonud ta ilusa vasika kuni seitse aastat järgemööda. Peremees jättis kõik kasvama. Seitsme aasta eest samal ajal, kui lehm järvest tuli, hakkas järve poolt kostma hääli: “Vitsi-vitsi Ellike!”

Selsamal hetkel kadunud lehm kõige oma vasikatega järve. Nii oli peremehel korraga kari kadunud.

ERA II 241, 617/8 (3) < Puhja khk, Ulila v, Kannu k, Sibula m – Armin Pallon, Ulila algkooli õpilane < M. Kirs, 56 a (1939)

124.

Hall kari

Ükskord olnud üks ihnus peremees, vandund alati kurja ja hüüd kurja appi. Vandund maa põhja karjased ja kõik. Põle karjasele süüa and ja põle keegi tema tahtmist saand.

Aga ükskord ilmud karja sekka suur hall lehm angus sarvedega. Siis old peremehel karjase peale hea meel, jätnud halli elulehmaks. Teise karja hävitanud ära,

aga halli lehma pidanud üheksa aastat. Hall lehm toonud igal aastal vasika, nii et kari olnud kõik sellest hallist lehmast.

Karjane old ühel päeval karjas.

Korraga kuulnud, et vissitatud kolm korda:

“Vissi, vissi, vissi!”

Siis kadunud kari nagu maa alla, mitte ühtki looma põle jäänud.

Siis saanud peremees aru, et hallid loomad olnud kuradid. Sellest ajast jätnud peremees kurja vandumise maha ja muutund teiseks meheks.

RKM II 310, 450/1 (1) < Torma khk, Tammiste v, Kaasiku t < Torma khk, Sindi al. – Edur Maasik < Liisa Kask (s. Paan), snd 1898 (1974)

125.

Valgjärve tekkimine

Vanast oli keset suurt metsa üks suur koobas. Koopas elas väga vaene perekond. Ema ja tütar. Neil oli ainult kaks karilooma. Esimene oli lehm Maasik ja teiseks oli suur härg Valg. Lehm hulkus ringi koopa läheduses, aga Valg läks suurde laande sööki otsima. Ükskord kastis ema leiba ja saatis tütre allikale vett tooma. Kui tütar veega tagasi tuli (veega), kuulsid nad suurt kohinat ja mürinat. Siis jooksid nad välja ja ema hüüdis tütrele:

“Meie suur Valg tuleb!” Nad vaatasid ümberringi, aga ei näinud midagi.

See suur kohin ja mürin ei olnud muud kui suur järv. Sellepärast tõusis see järv üles, et ümbruskond ei ole temale nime andnud. Ta asus Luke vallas. Kui ta õhus nii hõljus ja nime otsis, kuulis ta, et rahvas nimetas teda Valgiks, siis sai ta rõõmsaks ja laskus sinna maha, kus teda Valgiks hüüti. See ema, kes elas koopas, sai pardiks ja tütar piiluks. Nad ujusid järvel ja laulsid:

“Valg, Valg, Valg.”

Säält, kus järv üles tõusis, jäi järgi soo, mida hakati kutsuma Aisburi sooks. Praegune Valgjärv asub Kanepi kihelkonnas ja Valgjärve vallas. Aeg-ajalt tuleb Valgjärvest välja lehm.

Ükskord 19. sajandil on olnud niisugune juhtum. Ükskord olnud talu karjapoiss kõige karjaga Valgjärve ääres. Korraga tulnud järvest välja lehm ja jäänud sinna karja. Perenaine hoidis teda teistest paremini, sest ta andis väga palju piima ja tõi iga aasta ühe vasika. Perenaine kasvatas kõik vasikad üles. Kui seitse aastat oli möödunud, siis sõi kari jälle ilusti Valgjärve ääres. Keset söömise tuhinat kuulis karjapoiss õudset häält järvest:

“Vitsi-vitsi, Saarik!

Seitse poega, Maarik!”

Selle hüüu peale läks lehm kõige oma seitsme pojaga järve tagasi.

ERA II 247, 705/11 (1) < Valga l. – Klaus Ratnik, Valga Progümnaasiumi õpilane < Mari Mägi, 84 a (1939)

126.

P ü h ä j ä r v e l e h m

Vanast olli karjus olnu uma karjaga Pühajärve veereh ja sääne undjane humog olli ollu ja sis olli karju-sõllõ üts verrev lehm mano ja see lehm es lääki inämb ärä. Ja karjus ai karjaga ütteh kodo ja see lehm olli väega hüä piimalehm olnu ja pernaane olli tedä väega hoitnu ja iks and tälle parembahe süvvä kui peris umile lehmile. Jättedi üle talvõ, talvõl sai väega illos vasik ja pernaane jätt see vasiga ello pääle ja nii viisi hoiedi tedä säitse aastad. Igä aasta olli tal vasik ja kõik jätt pernaane ellu, ja viimäde es ollä inämbat kui ütsainus olli viil muid lehmi, muido olli kõik selle lehmä jago. Saie vasikad ja vana imä kah ja kõik olliva vaega ilosad lehmäd olluva. Üts kõrd olli jälle undsõnõ humokuspuul ollu ja karjus olli jälle karjaga järve veereh ollu. Mis siäl sündu – ütte kõrraga nakas üts järvest hõikma:

“Vitsi-vitsi Hellige!”

Kolm kõrd hõikas niiviisi, sis naas vana lehm iih karadõh minemä ja pojad takah. Viimäde lätsivä kõik ärä ja karjus jäi selle üte lehmägä järve kaldõllõ saisma ja naas ikma. Miä iks ärä lätsiva tuu är es tulõ inämb tagasi.

H II 71, 195 (59) < Vastseliina khk. – Jaan Jakobson (1903)

2.2. JÄRVEKARI LAHKUB

127.

M ä h ä j ä r v

Pühajärves, vastu Palupera piiri on üks järv, mille sündimisest rahvas järgmiselt räägib.

Korra lüpsnud perenaine tahraias lehmi. Teised inimesed olnud keik heinamaale läinud, ainult perenaine pooleaastase lapsega olnud kodus. Kui lehma oli lüpsnud, ütelnud laps, kes veel rääkida ei ole mõistnud, selge sõnaga: “Memm, kae, järv tuleb.” Ema arvand, et mõni suurem laps kodu on jooksnud ja muidu lobiseb ja ei ole oma toimetuse juures toda tähelegi pannud. Tõine kord ütelnud laps jälle. Järeldus endine. Kolmandama korra ütlemise järele vaadanud perenaine üles ja näinud, et suurest mustast pilvest jõe viisi vett maha hakand jooksuma. Püüdnu küll veel põgeneda, aga olnud juba hilja, jäänud kõige lehma ja lapsega järve all, kes ei tea mitte kust endise Mähä talu peale oli tulnud, millest ka järv oma nime oli saanud.

Hiljemal ajal oli järve ääre jälle talu asunud.

Korra, kui karjalapsed järve ääres karja hoidmas olid, siis tulnud järvest üks ilus rammus lehm välja ja hakanud teiste loomade keskel sööma. Läind ühes tõiste loomadega ka kodu. Peremees omandand lehma omale ja sellest lehmast saanud üle

terve talu keige parem lehm. Mitu aastat oli lehm juba Mähä talus olnud, terve talu lehmad, kokku seitse tükki, olid keik tolle lehma pojad ja väga hääd piimalehmad. Korra oli perenaine peremehega isikeskis kõvste tülisse läinud. Perenaine oli lauta läinud, kogemata ka meelepahaga vana lehma löönud. Lehm oli en-nast lõjast lahti raputanud, kõik tõised seitse lehma, oma vasikad järele võtnud, jooksnud järve ääre, karganud keik järve ja kadunud ära. Mähä talu aga jäänud korraga karjast lagedaks.

Hiljemalt olid veel mõned jaaniöödel järve kaldal nägust lehmakarja söömas näinud ja nagu kaebliku lapse häält järve põhjast hüüdma kuulnud: “Memm, kae, järv tuleb!”

E 27293/4 (7) < Pärnu l. – Johann Kukrus (1896)

128.

Järvest tullu lehm

Ütel talul konn järv om hall ollu om üits kõrd säält järvest üits lehm välla tullu. Om tullu talu karja manu ja jäänugi sinna. Nüüd om nakadu teda nüsma, om väega pallu piima saanu. Nii om tema väega hää lehm ollu, om kõik tema poja kasuma jäedu, nii et kõik talu kari om temast saanu ja kõik om väega hää lehma ollu. Kui nüt kõik muu lehma om ära häedetu, nii et muud ei ole ollu kui kõik kari tema poja om tema nakanu järve poole minema ja kõik tema poja om temale järgi lännu. Kuna om järve viirde saanu om nema kõik järve sisse lännu ja om kõik sinna jäänü, ei ole enamb välla tullu.

H III 21, 671/2 (10) < Otepää khk., Palupera v. – J. Kukrus (1895)

III. JÄRVEHÄRG

129.

Ambla kohta räägiti, et seal lähedal on Vanaveski järv, üks härg on tulnud sealt välja ja karjund: “Amb-luu! Ambluu!” Sellest jäigi nimi Ambla.

RKM II 195, 49/50 (1) < Järva-Jaani khk., Vöhmuta v., Jalgsema k., Vanakooli t. < Ambla khk. – Mall Proodel < Hilda Kruusamäe, 65 a. (1965)

130.

Peipsijärve tekkimine

Olnud jaanilaupäev. Küla rahvas olnud kõik töid lõpetamas, kes põllul, kes muul töö. Ühe talu tüdruk, kelle nimi olnud Peipsi, äestanud alles hobusega põllul.

Peremees talitanud õues muud, ning korraga näeb, et kuskilt silmapiirilt kerkib välja mees ja läheneb just otse tema suunas, mehe järel must härg ja härja taga vesi, suure kohinaga. Mees hüüdnud kogu külale:

“Põgenege, põgenege järv tuleb!”

Külarahvas võtnud varandused, mis said ja hakkasid põgenema, järv nende kannul. Kuid tüdruk, kes äestas põllul valge hobusega ei kuulnud hüüdu, ning järv kattis ta oma vahutavate voogudega. Ja sellest ajast peale hakatigi hüüdma järve tüdruku nime järel Peipsiks.

ERA II 218, 749/50 (6) < Simuna khk., Muuga-Allikvere k., Ööbiku t. – Emilie Ojamäe, Muuga algkooli õpilane < Hindrik Ojamäe, 49 a. (1939)

131.

Teisend

Mustjärve kohta jutustab rahvas veel ühte teist juttu: Ühel öösel läinud Vanatühi järve asupaiga kohta rappa omale musta härgadega põldu kündma. Kesköösel hakkanud kõu müristama. Välgunooli kartes pugenud Vanatühi maa sisse, suure lõhe järel jättes, kuhu sisse mustad härjad jäänud.

Vihma sadanud kui oavarrest. Vähese aja pärast laenetand endise raba kohal järv, mille põhja Vanatühja mustad härjad järvehärgadena elama jäänud ja järvele musta värvi annavad, millepärast rahvas teda Mustjärveks kutsuvad.

ERA II 62, 666/7 (6) < Kullamaa khk., Piirsalu v. – Rudolf Põldmäe < Voldemar Riimanni üleskirjutis 1923 (1933)

132.

Veisjärv

Kõnelevad, kuidas üits härg om tullu ehen ja müegind kõvasti ja suur pilv tullu tagantjärel ja üits tüdrik jäänu heinaroa mant oma seelikut ära võtma ja sures sinna järve otsa alla ära ja see järv tuli peale ja seal peab ikka teadja inimene olema, kes seal kõnnib, muidu kõnni nagu nahksilda pidi. Seal oli ikka enne heinamaa iki.

KKI 34, 73/4 (5) < Helme khk., Tõrva v., Põrga k., Koidu t. – Pille Kippar < Miina Pulk, 81 a. (1962)

133.

Papijärve ühest kohast teise minek ja uue nime saamine

Vanal ajal olla säääl kohas olnud Papijärv, kus praegust asub Papiraba ehk n.n. soo. Ükskord suvel, kibedal heinaajal sooja, kuuma päevaga olid üks mees ja naine järve ääres heinal ja neil olla üks väike laps kaasas olnud, selle kiik olnud kõveraks

painutatud kask, mille otsas häll lapsega olnud pandud. Laps hakanud kõige kibe-damal loo võtmise ajal hirmsasti karjuma ja nutma. Mees öelnud naisele, et mine vaata, mis lapsel viga on; kuna naine ei tahtnud minna ja sundinud meest vaatama. Sedaviisi vaielsid nad tüki aega, suure riiu pääle öelnud mees naisele, et kas sa ei tea, et mees on naisest üle ja naine peab mehe sõna kuulama ning viimaks läks siis naine ometi last vaatama, tänitanud küll, aga mis see aitas.

Naine võttis lapse hällist välja ja kohe selgus, mis oli juhtunud, laps oli end ära rüvetanud, oli end mustaks teinud. Siis võttis naine lapse käte vahele ja läks järve ääre pesema. Juhtud parajasti üks kala säääl järves rohu sees olema ning naine võttis kala ja pühkis selle kalaga lapse mustust.

Pääle selle, kui töö naisel valmis oli saanud, siis tõusnud suur tõmmu-punane härg järvest välja ja läinud järve kaldasse, siis hakanud see härg järve äärt mööda edasi minema, kui järve otsa juure jõudnud, läinud ikka edasi ja järv hakanud här-jale järgi minema.

Seda vahtinud mees esiotsa päält, aga pärast hakanud mees järgi jookksma härja-le, tahes näha saada, kuhu härg läheb. Tulise kiirusega joostes astunud mees rehale pääle ja see murdnud katki, aga ega sellest ei pannud mees tähelegi, tõttas ikka härjale järgi. Järve otsa juure jõudes kaapinud härg veel pahema jalaga kolm korda, siis hakanud järv järgi minema.

Kui härg Kuremaa mõisa juure jõudnud, siis kadunud ta järsku ära kui tina tuhka ning järv jäigi sinna paika. Säääl olnud aga mõisa põllud ja parajasti haritud kesa. Teomehed ja moonamehed jäänud ka vaatama härga, ei põgenenud ühtigi ära sääält, kui nägid, et järv tuli, ning jäänud kõik sinna järve põhja, nii siis uppus kõik see inimeste hulk sinna ära. Praeguselgi ajal olla mõned järve põhjas adra tiisleid näi-nud, paljud vanad inimesed kõnelevad, et ennemast olla kuke laulu ajal hobuste päid järves vee pääl.

Nõnda saigi siis Papi järv uue nime Kuremaa järv, sest ta asub nüüd Kuremaa mõisa juures ja just sellel kohal, kus mõisa põllud vanasti olnud, aga Papi järve asemele jäi soo, mis praegustki kõigub ja hirmus mäda on, see annab tunnistust, et säääl järv on kunagi olnud.

ERA I 2, 723/5 (1) < Palamuse khk., Kuremaa v. – H.V. Jaanuska < Jaan Jaanuska, 63 a. (1929)

134.

Valgjärve tekkimine

Otepää lähedal on Valgjärv. Selle tekkimisest räägitakse nii. Korra hakand kõvasti müristama. Laps tulnud väljast ja ütelnud emale: “Mi valge tule müristen.” (Valgeks kutsutud talu valget härga.)

Asi jäändki sellega. Äkki aga hakand taevast välivett maha jookksma, uputand terve maakoha ära. Nii tekkindki Valgjärv. Härg pole mitte talu oma olnud, vaid

üks niisugune järve vaim, kes järvele vastset kohta otsides ise ees käind. Et laps härga “mi valgeks” nimetas, hakatud järvegi Valgjärveks kutsuma.

ERA II 2, 513 (5) < Hargla khk., Mõniste v., Peebu t. – Herbert Tampere < Mihkel Eichenbaum, 77 a. (1928)

IV. JÄRVEHOBUNE

135.

Kord olnud karjalapsed karjaga Viitna Suurejärve Viitna pool otsas kui korraga suur hall hobune järve põhjast üles vee peale tõusnud, kolmkorda hirnunud ja siis jälle vette ära kadunud.

E 37589 (3) < Kadrina khk., Hõbeda v – Alfred Konstantin Kivi (1898)

136.

Teine kord olnud minu isa isa Koonukõrve taga järvedel kala püüdma. See olnud üks sügisene öö, väga vaikne ja soe. Tal olnud juba õige mitu kala käes, kui ta kü-naga peaaegu keskjärve jõudnud. Korraga puhunud veike tuulehoog, tuli kustunud ära ja järv hakanud lainetama. Seepeale kostnud mäelt just nagu hooste hirnumine ja kabjaplagin, justnagu oleks hulk ratsamehi järve äärde sõitnud. Siis kuulnud ta, et hulga hoostega otsekohe järve aetud, vesi karganud summudes üles poole ja terve järv hakkanud kangeste lainetama. Tema vaadanud, ei ole kedagi näinud. Tuuleõhku pole sugugi olnud, aga lained kippunud tale liiga tegema.

Nüüd kostnud läbisegamine mitmesugused hääled: Järv müranud ja vahutanud, hobused hirnunud ja raiunud vastakute, vahest olnud jälle just nagu sõjariistade kõlin, inimeste kisa ja hädaliste oigamine kuulda.

Minu isaisal tulnud hirm peale ja hakanud kaldapoole sõudma. Saanud kalda äärde, siis olnud kõik vagane, ei kõppu kappu kuskilgi. Tema pannud tule uuesti põlema, ajanud järve peale tagasi ja raiunud hommikuks veel hulga kala, pole jaksanud ühe korraga koju viia, käinud kaks korda järel.

E 17771 < Ambla khk. – Joosep Freimann (1895)

137.

Rebasemõisa järv

Karulas asub Rebasemõisa järv. Ülalt künkalt voolab temasse allikas. Selle järve kohta räägitakse, et sinna minevat õhtul alati üks vesihall hobune. Ta tulevat ühest vanast rehest välja ja lähevat suure kahina ja mühinaga vette. Õhku jäi järele tule teerada. Kes seda näinud, see imestavat väga hobuse ilu ja veetlevuse üle.

Noored kogunenud õhtul kokku ja läinud nimelt vaatama seda hobust. Kui seda vesihalli hobuse minekut mindud vaatama, siis noored laulnud järgmist laulu:

“Rebasemõisa laane tasatsel
käisin mina lusti kõndiman.
Oru kraavi käisin magame,
lepikusse lusti kõndime.
Savikraavist ma jõije.”

RKM II 49, 428/9 (5) < Valga l. – Jaak Sarapuu < Minna Liiv, 75 a (1956)

V. JÄRVESIGA

138.

[Roopjärve sügavuse mõõtmine]

Ükskord olid kaks karjapoissi kangesti järve ääres kiskunud ja täis suuga kurja vandunud. Korraga tulnud järvest üks hall siga. Üks poiss saanud pakku jooksta, tõise võtnud siga hammaste vahele, surunud kahe ligistikku kasvava kase vahele ja ütlenud:

“Et sa mind nii tihti oled kutsund ja minu rahu rikkund, siis pean ma sind väha avitama.“

Ise aga kadund ära. Tõisel päeval leitud poiss sealt poolsurnult, kust ta vaevalt toibunud. [---]

E 27292 (5) < Pärnu l < Tartumaa – Johann Kukrus (1896)

139.

Kuidas vanapagan Kikerberi järvest ära hukatud.

Mees läinud korra Karksis Sagessoo sees oleva Kikerberi järve äärde saarmaid püüdma. Hiilamise asemeks olnud talle hagadest onn järve kaldal. Umbes kesköö ajal kuulnud mees järves vee solinat, vaadanud sinna poole ja näinud kuuvalgelt, kuidas üks must kogu järvest kaldale roninud. Est poolt olnud ta koera sarnane, aga taga poolt just kui siga.

Mehel tulnud looma nähes kange hirm peale. Loom tulnud ka otse tema onni poole ja hakkanud ümber onni tiiru käima.

Mees leidnud nõu. Ta võtnud rinnast hõbedase sõle, käännud kokku, laadinud püssi ära – ja läve kõrvale ootama. Veidral loomal oli seniks ka kolm tiiru ümber onni ära käitud ja tahtnud just sisse tulla, kui pauk käinud.

Aga oh heldene aeg! Seda tuld ja suitsu, seda priginat ja priginat, mis nüüd küll olnud, ja loom olnud pikali maas. Mehel olnud kange hirm niisuguse saarma pärast, peasenud õnnelikult aknist välja ja tuhatnelja kodu poole. Kuulnud ka teel veel hüüdmisi ja ähvardamisi, mis hirmus.

Hommikul läinud mees teistega ühes öösist hirmutust vaatama ja näinud kaugel juba suurt kere maas, onnist pole aga pilbastki järel olnud. Tuli, mida loom suust välja oli ajanud, oli samblasse hakanud, sellest ka on näitset saanud ja loomgi ise surma leidnud.

Mehed matnud vana sarviku kere kohe maa alla. Pole sest ajast saadik keegi enam julgenud Kikerberi järve saarmaid püüdma minna, aga pole ka keegi sest ajast enam vanapaganat seal näinud.

E 33284/5 (17) < Karksi khk – J. Hünerson (1897)

V. JÄRVELEHM – HÜÜP

140.

Vähejärve tont ja Kodesta järv

Rõigi kiriku poolt mööda suurt maanteed tulles kolm versta Kärkla poole pöörab üks kõrvaline tee sealt põhja poole, Mudaste Ogandi ja nõmme – see on Kodesta, Malvaste, Kauste, Meeldse ja Tahkuna külade poole.

Kaks versta suurest teest on Vähejärv, kus vanaste tont on asunud. Ta on oma inetumat häält järves tõstnud ja teekäijatele hirmutuseks olnud, kes sealt mööda on käinud, vahest kui punane härg, hobune ehk mõni muud õudasi (õudasi – üle mõistuse käidav kole nähtus). Aga rahva palve peale ajanud Rõiki õpetaja Mihkel või Mikel ta sealt ära.

Jumalasõna ja pühakirja kartes põgenenud va kole sealt esimese ahastusega Kidaste järve poole, üks verst oma endisest kohast lõuna homiku poole, praeguse Kodesta Jürne-Mihkli heinamaale, suure kivi otsa, mis praegu Tondikivi nime kannab, seal nutnud ta terve päeva väga haledaste, sealt tulnud ta üks verst homiku poole Malvaste küla põldude taha suure kuuse otsa, kus ta kolm päeva ulgunud ja soigunud, sealt tulnud ta siis Kodesta järve, mis sealt kolm-neli versta põhja. Homiku pool on, kesk metsa, Kodesta külast üks verst kaugel väga tüma ja sügav, pikkus kuni umbes pool versta ja laius veerand versta möödab.

Sest saadik on Kodesta järves tont ehk hüüp.

E 699/701 (5a) < Hiiumaa – Gustav Tikerpuu (1891)

141.

Teine osa

Kaks Kaustaküla meest sõidavad Kodesta külast kodu poole. Korraga asub aga üks kolmas mees ka neile vankrisse, kes kõiksugu juttu ladusal keelel kõneleb. Sõidavad mehed tüki maad edasi, aga korra-ga märkab teine mees, et nad õige tee peal ei sõida. Kohe arvab ta, et see mõni õudasi on, ruttu viskab ta ohjajarude sisse risti ja – oh õnnetust, oh rõõmustust! – kadunud võeras kui tina tuhka ja mehed seisavad oma sõiduriistaga Kodesta järve tüma kaldal, hobuse esimised jalad just vee ääres. Suure vaevaga saivad mehed hobuse ja vankri tühjast välja. Kodu aga teadsid mehed pärast seleta, et Kodes-ta järve hüüp neid järve tahtnud viia.

E 701/2 (5b) < Tallinn < Hiiumaa – Gustav Tikerpuu (1891)

142.

Missugune olli hüüp?

Tema hääl olli raggin, paukkumine, pragin. Tema päed võib kut' keerdsarvedega oina päed kujutada. Tema keha olli sinikas veekarva ehk tumepori karva hall. Keha kuju oli kut' pääratu-suurel hussil, tõrre jämedune. Kas temal jalgu oli? Vist mitte! Ta lasti Kodeste järves hõbe ristiga kuuliga maha, pärast uju-sid just kut' tõrre ja riista tükkid vee päel. Oina päe on harilikult kiikide sügavuse õudsuste tundemärk (seda võiks ehk hüübi kujutusele juhtnööriks võtta).

Saareste, MK (207) < Hiiu – Gustav Tikerpuu (1916)

VI. JÄRVEKARJUS NAISEKS

143.

Kunigapuja imelik mõrsja löüdmine

Elli vanalaiga üts väega kuulus kunigas, kel üts ainukõnõ illos poig oll, määnest tõist meesterahvast ilmah väega veidü ehk piaaigu sugugi löüdü es olõ. Nuurmiis oll hinele kimmähe ka nõus võtnu samasugumaist väega ilosat naist võtta. Ta naas jo õigõ noorõlt ilusat näiot kaema ja kullõma, küll liinust ja maalt. A kostgi saa-as ta säänest näidü, mis veidiki timä iloga ütesugunõ olla võis. Kui ta näk'k, et ütski käümine ei ka vahtmine tälle üttegi himmetadust silmi ette es tuu, sis and ta esä lubaga käsu üle kõige riiki vällä, et kõik tütriku – olgu naa ilosa vai ilodu – kunigapuja silmä ette tulõsi.

Kunigapuja käsk sai sedämaid täüdetüs ja arvamada suur hulk naistõrahvit – näiosid – voolas kunigaliina kokko, kedä kõiki kunigapoig hinnest müüdü lask minnä ja siält ilosat näiot, hinne sugumaist vällä otsõ. A kostki es saa ta üttegi mee-leperälist näiot.

Ütskõrd läts kunigapoig üte loodsikuga suurõ laja järve pääle lusti sõitma. Kui ta veerest jo hüä kavvõdõhe sai, tull suur tuul, mis loodsiku vastu kunigapuja tahtmist lainohtõga järve pite, kotost kavvõмбаhe ai. Järve pääl oll üts hüä suur saarõkõnõ, koh joht kedägi es elä, koh siski väega illos mõtsa suarõstik oll. Loodsik sai lainõtõt õkva sinnä aetus. Kunigapoig näge, et saarõ pääl üts poiss, tõõnõ tütrik, man olli. Tütrik-karüs oll saarõ pääle magama jäänü, kuna poiss-karüs kõigõ karäga ruttu järve läts, ni järve jäigi, mis tälle väega imelik kaia oll.

Ja kunigapoig läts tassakõistõ magaja tütriku mano, kes lõpmada illos oll, mää-nest seeni maani timä silmä ette viel es olõ puttunu. Ehk kunigapoig ka küll väega illos inemiselats oll, oll timä ilo tuo tütarlatsõ vastu varjos arvadu. Kunigapoig istõ timä kõrvalõ maha, võtt timä valgõ pehme käekese umma peio ja tütrikukõnõ herä-si üles, tahtsõ üles saistada ja arr minnä.

Kunigapoig pidi tedä käest kinni ja üteli: “Kulla näio! Ma pallõ sinno, jää mo mano ja olõ mu armukõsõs. Sinno olõ ma jo aastade kaupä takah otsnu.”

Ja illos näio jäi ka kunigapujalõ seltsi ja naa naksi ütstõist palavalt armastama. Sis lätsi naa katõkeske loodsikohe ja vaiksõs jäänü järve pääle, sõidi nimä kuniga-liina tagasi. Siäl panni kõik väega immes, et kunigapujal nii illos mõrsä oll, mää-nest tõist kiäki ilmah viel es olõ nännü, ei saa ka iälgi nägemä. Näio oll muido kah väega tark ja mõistlik, nii et kunigas ja kuniga provva ka timäst luku naksi pidämä. Ja kunigapoig lask hinne timäga laulata, peeti ka tubli saaja, kui kunigapuja saaja kunagi. Peräst elli kunigapoig uma imeliselt lõütü provvaga väega õnnõlikult, näil oll jo kats poiga ja kolmas tütar. Latsõ ka kõik terve ja lõpmada ilosa.

Ütskõrd, pühapäävä õdaguspoolõl kuna ilm väega ollis ja õhk nii puhas ja kerge oll, et kõik tahtmataalt hõiskama pidiva, sis patsiire kunigapoig ka uma provvaga peegliselget järve viirt pite. Loodsik oll ahildõga, mis loodsigu nõnah oll, järve viirde puu külge kinni kõüdetü. Nuor naistõrahvas miest pallõma:

“Istume loodsikohe ja sõidami järve saarõlõ lusti!”

Kunigapoig, kes kunagi umalõ kallimbalõ vastu es jovva panda, päst ka loodsigu puu külest vallalõ ja naa istõ mõlõмба sisse, sõidi saarõlõ. Siäl naksi naa üttest ja tõõsõt juttu ajama, kuna muusiäh kunigapoig provvalõ ütles:

“Siieh om seo imelik õnnõsaar, kost ma sinno olõ lõüdnü. Sa olli siiä saarõ pääle magama jäänü, koh sa vist, kui üts karjus ollit. Üts tõõnõ karüs, poisikõnõ, paes kõigõ karäga järve arr, sinno sai ma kinni püüdä ja ma olõ tuhat kõrda tuu tunni iist tenolik olnu, kuna ma sinno siist lõüse.”

Nii pia kui kunigapoig uma jutu oll lõpõtanu, karas timä illos provva “sulpst“ toolõ samalõ kottalõ vette ja oll kaonu. Kunigapoig püüdse tedä vette viil kavva perrä vahti, et säält vaest midägi nätä olõs. Ei midägi. Kes vette oll lännü, tuo oll sinna ka jäänü. Suurõ murrõga käve kunigapoig viel tühja saart pite, et umma arm-sambat viil kostki nätä. Kõik nõu asjanda. Murõlikult käänd kunigapoig loodsikuga kodo tagasi. Kui latsõ, kes vasta tulli mamma perrä küsse, sis saisi kunigapuja sil-mih sorrõ pisara.

Egäl jõuluüül tõi kaonu kunigaprovva umilõ latsilõ vääga kalli ülikunna, midä maapäältki löüdü ei olõ. Ja egal jaanipäävä üüse kuulti järve saarõh halõhõt ikmise hellü, midä kaonu kunigapuja provva helüs peeti.

H II 73, 434/8 (67) < Setumaa – Jaan Sandra < Jaan Kartsep (1906)

C. JÕEKARI

I VÄLIMUS

1.1. VEISED

144.

Lunguse mõisas olla jõekäörd, kust loomakarjad käivat mõnikord ööseti väljas. Inimesed nägivat neid partide näol. Nähes inimesi, põgenevat nad vette.

E 82523 (6) < Vändra khk, Vana-Vändra v, Vändra as. – Helmuth Neerot < Jakob Unt, 72 a (1932)

145.

Vee all elutsevatest lehmadest ma olen kuulnd, et peavad veel praegugi Särghaua aasal heina söömes käima. Sial piab neid näkilehmadeks kutsutama. Neid piab ainult kaugelt nähtama. Niipia aga, kui mõni lähenevat, kaduvat nad vee alla. Muud ei tia ma nendest kedagi.

ERA II 58, 63/4 (2) < Vändra khk, Vana-Vändra v, Kobra k – Vändra Majandusgümnaasiumi õpilane Linda Tomson < J. Vain, 68 a (1933)

1.2. JÕEHÄRG

146.

Keegi naine läinud Lemme jõe äärt mööda. Vastu oli tal tulnu suur must härg, vahutu tilkunu suust. Sääl külas pole aga kellegil härga olnud. Kui härg naise selja taha saanud, olnu ta kadunu.

ERA II 235, 380 (41) < Häädemeeste khk, Orajõe v, Kabli k < Häädemeeste khk, Orajõe v, Kura k – Tamara Laul, Orajõe-Kabli algkooli õpilane < Johanna Laul, 34 a (1939)

1.3. JÕEHOBUNE

147.

Juuda-järve soo läheb kuni Pehmejärveni välja. See on enne kõik vee all olnud. Kauksi metsavahi naine oli leidnud ühe kõvera, otsast mädanenud luu, üteldi, et mammuti või jõehobuse kihv. Mõisniku kätte ta viidi, ei tea, kuhu jäi.

RKM II 63, 336 (16) < Rõuge khk., Tsooru as., Kannusaare t. – Ellen Veskisaar < Rosalie Hankov, 74 a. (1957)

1.4. JÕESEAD

148.

Üks kord öösel istunud üks mees Võhu jõe ääres. Häkitselt tõusnud üks siga jõe seest ülesse ja läinud üle jõe, jõe äärse tüma aasa pääle ja kadunud seal ära. Siga olnud teist laadi kui harilikud sead.

H II 71, 573 (8) < Viru-Jaagupi khk – Jaan Viikmann (1903)

II. JÕEKARJA TEGEVUSED

2.1. Kari läheb tagasi vette

149.

Kerra tuld joest suure udaraga lehm. Mees veend lehma kuo lauta. Lehm toond iga aasta vasika. Kaigist kasvand hüd piimälehmad. Mees saand palju piima. Kui lehmäl juba seitse järeltulijat old, mennüd lehm joge tagasi ja kaik toised seitse järele.

(Jutustaja olla need kuulnud oma vanemait, kuid arvab, et mõni võib olla ka raamatuist loetud.)

ERA II 57, 259 (19) < Kuusalu khk, Kolga v, Virve k < Kuusalu khk, Kolga v, Tapurla k – Karl Biider < Maria Tamberg (Saltström), snd 1856 (1932)